

Hadik András altábornagy berlini vállalkozása. 1757 október 10—23-ig.

I.

Mária Terézia háborúinak nálunk legismertebb vagy talán legtöbbet emlegetett jelenete, Hadik András berlini vállalkozása. De ezzel is úgy vagyunk, mint sok régi hadtörténeti eseményünkkel. Gyakran emlegetjük, dicsekszünk vele, nagyjában ismerjük lefolyását, de ezzel meg is elégszünk. A nagyközönség emlékezetében pedig csak egy-egy felületes kép vagy legendás elbeszélés alakjában él tovább ez a magyar haditett, amely ennél sokkal mélyebb érdeklődést és megbecsülést érdemelne. Azt hiszem, nem túlozok, ha azt állítom, hogy ha nem szakemberek közt Hadik berlini útjáról esik szó, leginkább azt a tucát keztyűt halljuk emlegetni, amellyel a lovagias magyar generális királynőjének állítólag kedveskedett. Ezzel a legendaszerű csekélységgel azután elintézik, de — bizonyára akaratukon kívül — jelentéktelenné is teszik ennek az okosan megtervezett és vakmerően végrehajtott vállalkozásnak valódi értékét.

Hadik Berlin megrohanására indított hadműveletét többen feldolgozták. A legelső munka az „Österreichische Militärische Zeitschrift“ 1855. évfolyamában jelent meg és különnyomatban is, Thielen Miksa Frigyes tollából Bécsben. Okmányokra való hivatkozás nélkül, de kétségtelenül a bécsi régi Kriegsarchiv eredeti hadműveleti iratainak felhasználásával állította össze: „Des k. k. Feldmarschall-Lieutenants Andreas von Hadik Zug nach Berlin 1757.“ címen. Tömör, pontos, de részletekkel keveset foglalkozó, jól használható forrásmű. Néhány kisebb jelentőségű magyar és német rövid méltatáson kívül, — folyóiratokban és rövid Hadik-életrajzokban — a következő részletesebb munka 1905-ban jelent meg Berlinben, a német nagy vezérkar hadtörténeti osztályában szerkesztett nagy munkában, „Die Kriege Friedrichs des Großen“. III. rész, „Der siebenjährige Krieg 1756—1763.“ V. kötetében, „Der Streifzug des F. M. L. Grafen Hadik nach Berlin“ című fejezetben. Igen pontos, tárgyilagos munka, berlini és bécsi eredeti okmányok felhasználásával készült. Ezt megelőzte egy évvel, a nagy vezérkartól Berlinben 1902-ben kiadott okmánytár, „Ürkundliche Beiträge und Forschungen zur Geschichte des preußischen Heeres. A 4. füzet közli e hadieseményrel foglalkozó iratokat. Ezek, az osztrák Thielen és a porosz vezérkari munkák alkották azután az összes később megjelent leírások alapját.

Hadik vállalkozásának valamennyi későbbi magyar történetírója megelégedett ennek a két forrásnak felhasználásával; újabb levéltári kutatásokat nem végzett, sőt a Mária Terézia korával foglalkozó munkák Hadikra vonatkozó adatait sem használta fel; pedig pl. Arneht Alfréd munkája: „Maria Theresia und der siebenjährige Krieg“, éppen Hadik vállalkozásáról közöl nagyon fontos okmányokat. Magyar hadtörténetkutatóink közül főleg hárman foglalkoztak ezzel a hadművelettel. Fülel Henrik: „Hadik altábornagy portyázó menete 1757-ben“; Sárói Szabó Lajos: „Hadik altábornagy Berlinben“; és Ziegler Mór: „Futaki Hadik András tábornagy birodalmi gróf életrajza és hadmenete Berlinbe 1757-ben“ című értekezéseikben. Fülel munkája a Hadtörténelmi Közlemények 1896. évfolyamában jelent meg, tehát a porosz vezérkar hiteles leírását még nem ismerte. Tanulmánya ezért hiányos. Forrásokra nem hivatkozik, inkább elbeszélő, mint hadtörténelmi szakmunka. Sárói Szabó Lajos értekezését a Hadtörténelmi Közlemények 1910. évfolyama közölte. Ez a munka az előbbinél lényegesen jobb. De mind a kettőnek, és az azóta — összefoglaló hadtörténelmi munkákban — napvilágot látott leírásoknak is az a fogyatékosága, hogy levéltári kutatások nélkül készültek; csak az említett, már feldolgozott munkák adatait ismétlik; újat nem mondanak. Ziegler munkája ugyan — mint mondja —: „A Hadik grófok családí levéltárából eddig még nyilvánosságra nem hozott okiratok felhasználásával“ készült, és valóban közöl is egy-két olyan adatot, amelyek más munkákban nem találhatók, de az okmányokra esetenként nem hivatkozik. Mindössze 9 oldalon írja le Hadik András életrajzát, fiainak és későbbi leszármazóinak adatait, a berlini hadműveletet pedig csak 8 oldalon. Tehát értekezése — bár igen jó segédforrás — nem tekinthető részletes hadtörténelmi tanulmánynak. A Ludovika Akadémia Közölnyének 1881. évfolyamában jelent meg, tehát időrendben megelőzte Fülel és Sárói Szabó értekezéseit. Mindezekből a munkákból megismerjük a vállalkozás lefolyását, Hadik hadosztályának menetvonalait, Berlin megszállásának rövid történetét, a jól megrendezett visszavonulást, a hadosztály tagozódásáról s a veszteségekről szóló adatokat. De nélkülözzük az egész vállalkozás előkészítésének részleteit. Hadik alapvető terveit, útasításait és a berlini hadisarc beszolgáltatásának érdekes mozzanatait. Pedig az ilyen, egy vezetőtől függő és az ő teljes felelősségére vállalt és végrehajtott hadművelet pontos leírásához mindezek elkerülhetetlenül szükségesek. Nélkülük nem nyerhetünk tiszta képet az egész harcselekményről, főleg pedig a tervező és vezető érdeméről és gondolatmenetéről.

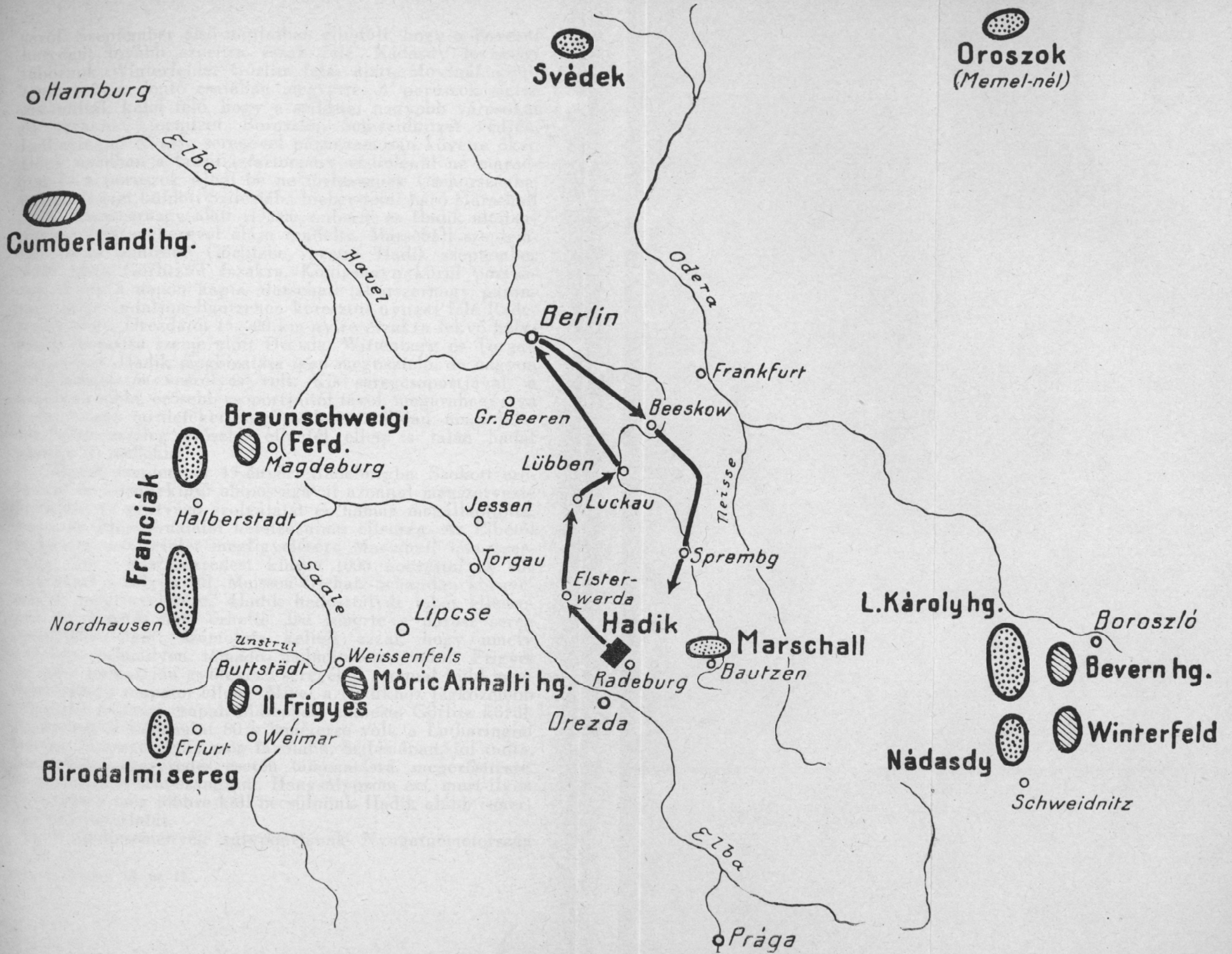
Hadik András levéltára ma már m. kir. Hadilevéltárunkban van Budapesten. Módomban volt tehát ezt a hiányt pótolni. Megtaláltam Hadik maga kezével írt tervezeit, részletes útasításait a vállalkozás egész lefolyására, beszámoló jelentését Berlin megsarcolása után, levéltársát a berlini városi hatóságokkal és több más, az eseményel kapcsolatos egykorú levelet. Sajnos, önleleírásának éppen az a kötete, amely a hétéves háború legelső éveivel foglalkozik, levéltárából hiányzik. Pedig, ismerve a többi köteteket, bizonyos, hogy abban igen sok érdekes, egyéni zamatú feljegyzést olvashattunk volna. Mindezeket az eddig ismeretlen és hadtörténetkutatóktól még fel nem használt adatokat kiegészítettem a bécsi volt Kriegsarchiv- (ma Heeresarchiv)-ből és berlini levéltárakból beszerzett újabb adatokkal. Ez a részletes értekezésem a vállalkozás lefolyását természetesen csak ugyanúgy adhatja elő, mint azt az eddigi leírások közölték, de az alapvető okmányok feltárásával az eddigieknél sokkal pontosabban állíthattam össze ennek a kiváló magyar hadivállalkozásnak történetét és több, eddig kevésbé ismert részletre deríthettem világosságot.

Az 1756-ban kezdődő héteves háború második esztendejében, a hadiszerencse Mária Terézia seregének zászlaihoz szegődött. Daun tábornagy 1757 június 18-án Kolinnál döntő csatában megverte a porosz sereget. Prága felszabadult, Frigyes király kénytelen volt Csehországot kiüríteni. Ezen a hadszíntéren a harcászati balsikereken kívül nagy gondot okozott Frigyesnek az a körülmény, hogy újabb, nála erősebb ellenséges erők hadbalépése a német birodalom északi és nyugati részén, hadászati helyzetét még súlyosabbá tette.

A nyári hónapokban a hadszíntérre léptek Mária Terézia szövetségesei. Az orosz hadsereg, gróf Apraxin tábornagy alatt, betört Keletporoszországba és augusztus 30-án megverte Groß-Jägerndorf mellett Lehwaldt porosz tábornagy seregét. Győzelme után azonban nem folytatta előnyomulását, hanem visszatért Lengyelországba. Az így felszabadult porosz seregcsoportnak ezért módjában volt Mária Terézia másik szövetségését, a svéd királynak Pomerániába betört hadtestét a határig visszaszorítani. De nyugati szövetségesei, mégpedig a franciák, és a királynő férje, Lotharingiai Ferenc német császári fennhatóságának jogánál fogva hadbaszólított birodalmi hadsereg egyidejű fellépése, az egész hadihelyzetet Frigyes hátrányára változtatta meg. Egy francia hadsereg d'Estrées tábornagy alatt, augusztus 26-án megverte Frigyes szövetségeseit, a Cuberlandi herceg vezetésével felvonult hannoveri, heseni, braunschweigi és porosz csapatokból alakult Observations-Armée-t Hastenbeck mellett. Egy másik hadsereg Soubise herceg tábornaggal, Elsassból indulva, a Majna mentén húzódott kelet felé, hogy egyesüljön, a Németország nyugati részében, a Szász-Hildburghauseni herceg tábornagy vezetésével gyülekező birodalmi sereggel, a „Kaiserliche- und Reichs-Executions-Armée“-val.

Frigyes látta mindebből, hogy az eddigi hadszíntér, Csehország és Szilézia jelentősége háttérbe szorult. Gyors elhatározással nyugat felé fordult. A lausitzi tartományban hagyta a Beverni herceget 13.000 emberrel, maga pedig hadserege zömével augusztus végén Drezdán át Erfurt felé sietett. Ideérkezve szeptember 14-én, egy-egy seregcsoportot küldött Halberstadt felé, a francia támadás kivédésére, egy másikat a Saale jobb partján Szászország és Brandenburg felé, hogy összeköttetésben maradjon a Lausitzban hagyott Beverni herceggel. Maga pedig központi helyzetben, Erfurt körül szállt táborba.

A Beverni herceg magához vonta Winterfeld tábornok seregcsoportját és augusztus végén Görlitz körül telepedett le. Lotharingiai Károly értesült a porosz király elvonulá-

sáról. Szeptember első napjaiban elindult, hogy a Beverni herceget tovább szorítsa észak felé. Nádasdy lovassági tábornok Winterfeldet Görlitz falai alatt, Moysnál, szeptember 7-én döntő csatában megverte. A poroszok sietve elvonultak kelet felé, hogy a sziléziai nagyobb városokat és várakat, Liegnitzet, Boroszlót, Schweidnitzet védjék. Lotharingiai Károly seregével párhuzamosan követte őket. Hogy azonban a lausitzi tartomány védtelenül ne maradjon és a poroszok újból be ne törhessenek Csehországba, egy hadtestet küldött Sziléziába biebersteini báró Marschall Ernő táborszernagy alatt (15.000 embert), és Hadik altábornagyot 7000 emberével alája rendelte. Marschall szeptember 30-án hadtestét Görlitzbe vezette. Hadik szeptember 9-től 14-ig Görlitztől északra, Königshayn körül portyázott. Ezen a napon kapta Marschall táborszernagy parancsát, hogy induljon Bautzenen keresztül nyugat felé Radeburgig egy, Drezdától 15—20 km-nyire északra fekvő helységig és tartsa szeme előtt Drezda, Wittenberg és Torgau környékét. Hadik megbízatása igen megtisztelő, de nagyon felelősséges és veszélyes volt. Kis seregcsoportjával, a királyné többi, erősebb csoportjaitól távol, magárahagyatva kellett nagy területeket megfigyelnie, önállóan, maga felelősségére esetleg erősebb ellenfél ellen is talán hadat viselni. (1. melléklet).

Hadik szeptember 15-én ért Radeburgba. Szokott erélyével és körültekintő alaposágával azonnal megszervezte felderítő és portyázó szolgálatát és hamar megállapította, hogy az Elbe vonalától keletre nincs ellenség. Az Elbétől nyugatra eső terület megfigyelésére Marschall táborszernagy Lósy huszárezredet küldte 1000 horváttal és 800 huszárral a folyón túl, Meissen-Oschatz-Schandau környékének megfigyelésére.¹ Hadik hadosztályát tehát ellenséges meglepetés nem érthette. De ismerte a porosz sereg mozgékonyágát; számolnia kellett azzal, hogy amely percben valamilyen támadó hadműveletre indul, Frigyes az Elbe balpartján gyülekező seregéből azonnal küld megfelelő erejű csapatot ellene. Mivel a Hadikhoz legközelebb táborozó császári csapat, Marschall hadteste Görlitz körül, Radeburgtól több mint 80 kilométerre volt, a Lotharingiai herceg főserege pedig még távolabb, Sziléziában, jól tudta, hogy harcshakeveredés esetén támogatásra, megerősítésre semmiképpen sem számíthat. Hangsúlyozom ezt, mert ilyen helyzetben még többre kell becsülnünk Hadik alább ismertető javaslatát.

A hadiesemények súlypontjának Nyugatnémetország

¹ Thielen id. m. 15.

vidékére való eltolódása folytán bekövetkezett az a helyzet, hogy Frigyes kénytelen volt a porosz birodalom legnagyobb részét, az Elbétől az Oderáig lévő országrészt s abban királyi székvárosát, Berlint védtelenül hagyni. A hadműveletek belső vonala ennek a nagy területnek déli és keleti részén Mária Terézia csapatainak kezében volt és a királynő szövetségében hadrakelt svéd sereg ugyanezt a területet észak felől is fenyegette.

Lotharingiai Károly agyában már az oroszok Groß-Jägerndorfi győzelme után felmerült az a gondolat, nem lehetne-e az ennek nyomán Brandenburgban lábrakapott nyomott hangulatot és e terület védtelenségét felhasználni arra, hogy egy merész portyázást indíttasson mélyen a tartomány belsejébe.² A svéd főhadiszálláson pedig arra gondoltak, hogy ezt a vállalkozást egyenesen Berlin felé irányítva, északról svéd, délről császári csapatokkal egyidőben kellene végrehajtani.

Lotharingiai Károly azonban, úgy látszik, a svédek nélkül akart egy ilyen hadműveletet kezdeni. A legmegfelelőbb vezérnek erre Hadik altábornagyot tartotta. Eddigi harcaiból már jól ismerte ezt a vállalkozó szellemű, vakmerő, de amellet megfontolt és előrelátó huszártábornokot, a gyors elhatározást, fegyelmezett vezetést kívánó portyázások kipróbált nagymesterét. Löwenbergi főhadiszállásáról szeptember 15-én a következő levélben fordult hozzá:

Ich habe verläßliche Nachricht, daß, nachdeme der Feind in Preussen von denen Russen geschlagen worden, man in der Mark Brandenburg wegen eines Einfalls in großen Sorgen stehe. Da nun bey solcher beschaffenheit, wo die gemüther bereits in eine forcht gesetzt worden, dortiger Enden mit Vorteil etwas zu unternehmen seyn dörfte, so wolle mir der Herr General Feldmarschall Lieutenant seine gedanken eröffnen, ob derselbe glaube eine Expedition in die Mark vornehmen zu können . . .“

Erre a megítisztelő felszólításra Hadik azonnal válaszolt, hiszen mindig örömmel vállalkozott önálló feladatok megoldására. Efféle felelősséggel járó vállalkozások megrendezésében való ügyességét már ismételten bebizonyította. A feladat lényegében hasonlított ahhoz az emlékezetes vállalkozásához, amikor az első sziléziai háborúban, 1741-ben, mint fiatal főstrázsamester augusztus 29-én a cseh-sziléziai határról elenséges területre törve, megrohanta az Odera parti Maltsh községet és onnan bőséges zsákmánnyal tért haza. Szeptem-

² Arneth id. m. 257.

ber 4-ig összesen több mint 200 kilométer útvonalat száguldott be az ellenség háta mögött; közben harcolt, zsákmányolt, és különítményét veszteség nélkül vezette haza. Akkor csak pár száz huszárt vezetett erre a vakmerő kalandozásra, most azonban arról lehetett szó, hogy mint altábornagy, egy — minden fegyvernemből álló — hadosztállal törjön be ellenséges földre. A maltschi portyázásnak csak helyi jelentőségű harcászati eredménye volt, de ez a brandenburgi tartomány mélyébe hatoló vállalkozás, az egész hadjárat menetére kiható hadászati sikerrel járhat. A hercegnek küldött válaszában rögtön vázolta is egy hadművelet tervezetét, amellyel nemcsak általában Brandenburgot akarta megfélemlíteni, hanem vállalkozásnak végső és legfőbb céljaként Berlin megrohanását javasolta. Szeptember 17-én írt válaszában kifejtette, hogy az időpont, a Brandenburgba való betörésre valóban most a legalkalmasabb. Frigyet minden oldalról fenyegetik, a lakosság állandó félelemben él, a sebtiben összehozott nemzetőrség (Landmilitz) még rendetlen, a király pedig csapatainak ide-oda tologatásával határozatlanságáról tesz tanúságot. Mivel azonban számítani kell arra, hogy a király előbb utóbb mégis összegyűjti seregét az Elbe mögött és visszafordul Lipcse felé, és hogy mindenütt, de különösen Magdeburg vidékén, bár szervezetlen, de mégis népes nemzetőrség fog rövid idő alatt összegyűlni, —: „...so wäre die Entreprise mit vieler Vorsicht und so vielen Trouppen zu unternehmen, womit eine, und zwar die Hauptcolonne über Elsterwerda, Dobrilug, Luckau, Mittenwalde grad auf Berlin zugehen, und sich wenigstens mit dem größten Teil der Cavalerie bis dahin zu wagen getrauen könnte; die andere über die Elbe cotoyirte Torgau, Wittenberg und Magdeburg zu observieren hätte, um der ersteren ihre Flanck und den Rücken zu versichern.“

Pár nap mulva megérkezett a Lotharingiai herceg válasza. Jauerből szeptember 21-én tudatta Hadikkal, hogy javaslatát nagyon célszerűnek tartja, azt mindenben elfogadja. Marschall táborszernagyot mindenről már tájékoztatta és intézkedett, hogy Hadik hadosztályának megerősítésére ágyukat is küldenek hozzá.³

Hadik legszívesebben azonnal útrakelt volna, de betegsége ebben megakadályozta. Valószínűleg újból visszatértek neuralgikus bántalmai, amelyek már az 1748. évi hadműveletek alatt is gyakran kínozták. Heves fájdalmakkal ágyának dőlt és 29-én még csak azt jelenthette a hercegnek, hogy legjobb esetben október 6-8-a körül indulhat. Grossenhaynból fog útrakelni és hacsak az ellenség nagyobb erővel meg nem

³ Hadik Levéltár 1757—X—126.

előzi és el nem zárja előle a brandenburgi tartomány határait, vállalkozását végrehajtja. Tervével tisztában van... „hierüber werde (sobald sich die schmerzen legen und meine Kräfte ein wenig zulassen) E. K. H. den Plaan zur gnädigen ersehung einschicken.“⁴

Hadiknak ezt a jelentését Lotharingiai Károly haladéktalanul felterjesztette Bécsbe. Az ügyet az Udvari Haditanács annyira fontosnak tartotta, hogy a királynő október 3-án, katonai szakértők bevonásával államtanácsot (Staatskonferenz) hívott össze. A tanácskozáson jelenvolt Khevenhüller-Metsch János herceg feljegyzéseiből tudjuk, hogy a javaslatot maga Kaunitz herceg kancellár adta elő. Szóba került a svédekkel való együttműködés terve is. A királynő döntését október 4-én tudatta Károly herceggel:

„Was den schwädischen Vorschlag anbetrifft, geraden Weegs nach Berlin zu gehen, so habe zwar deßen Nutzbarkeit anerkennt, aber billiges Bedenken getragen, Mich deßfalls näher, als in der Nota geschehen ist, zu äussern. Hingegen hat Mir nöthig zu sein geschienen, von des Generalen Hadick vorhabender Expedition Anregung zu machen und die herbeiführende Absichten vorlauffig zu erkennen zu geben, wobei Ich der Hofnung lebe, dass der ernannte General mit aller Vorsicht zu Werck gehen und gleichwohlen dem Feind eine empfindliche Diversion verursachen werde.“⁵

Ebből a döntésből kitűnik, hogy a svédek valóban felvetették a Berlinig való előretörés gondolatát, de a királynő jobban bízott Hadikban, ezért az ő javaslatát fogadta el. Az Udvari Haditanács ugyanazon napon, október 4-én, már közvetlenül Hadikkal tudatta, hogy a Brandenburgba való betéréssel egyetért, de figyelmezteti őt, hogy — bár ellenséges területre megy, — tartson keményen fegyelmet, tiltsa meg a rablást, gyűjtogatást, felesleges zsákmányolást és erőszakoskodást, amiket nemcsak a horvátok és huszárok, de a német csapatok is el szoktak követni.⁶ Október 8-án Hadikhoz érkezett Mária Terézia legfelsőbb rendelete is, amelyben jóváhagyta: „die von mir vorgeschlagene Expedition gegen Berlin.“⁷

Mindezekután Hadik most már teljes erővel hozzáfogott vállalkozásának megszervezéséhez. Még Radeburgban megfogalmazta azt a kimerítő útasítását, amely gondos előrelátással és mintaszerű pontossággal szabályozta csapatainak

⁴ Az összes itt idézett levelek a Kriegsarchiv 1757-i hadművelleti iratai közt vannak; szószerint idézi őket Arneth 511—512.

⁵ Khevenhüller-Metsch Joh. Jos. Fürst v. — Aus der Zeit Maria Theresias Wien-Leipzig 1707—25., V. k. 121. és 395. o.

⁶ Hadik Lev. 1757—X—126.

⁷ Hadik önéletírása a Hadik Levéltárban. Könyvek 1. sz. 290. o.

magatartását a hadművelet egész idejére. Ez a 7, sűrűn teleírt oldalra terjedő, félig tintával, félig ceruzával írt fogalmazvány hű képet ad Hadik bő tapasztalatairól, minden legapróbb részletkérdéssel törődő előrelátásáról, vezetésben való ügyességéről, emberséges, erkölcsös gondolkodásáról. A közeli és távoli felderítés, menetvonalának biztosítása, az élelmezésről és takarmányról való gondoskodás, az előnyomulási és visszavonulási útvonal pontos meghatározása és minden egyéb, a vállalkozás közben esetleg előforduló lehetőség mérlegelése, ebben az útasításban megtalálható. A világháborúból tudjuk, hogy egy különleges célú, önmagában zárt, önálló hadivállalkozás, akár egy kis csapat betöréséről az ellenség állásába, akár nagyobb méretű rohamvállalkozásról volt szó, csak akkor sikerült, ha a végrehajtásért felelős vezető annak minden mozzanatát, az indulástól a hazatérésig, részletesen kidolgozta és annyira pontosan megszabta, hogy a vállalkozásban résztvevő alparancsnokoknak semmiben se legyen kétségük. Ennek a gyakorlati követelménynek Hadik alapvető útasítása: „Befehle, bevor man in des Feindes Landt einrücket,“ — minden vonatkozásban tökéletesen megfelelt. Vállalkozásának sikerét nem utolsó sorban a megindítás és előkészület alaposágának tulajdoníthatjuk.⁸

Anélkül, hogy ennek a — még a mai korszerű háborúban is helytálló — tervzetnek valamennyi pontját felsorolnám, érdemesnek tartom Hadiknak legalább azokkal az utasításaival foglalkozni, amelyekből a hadművelet okos előkészítéséről képet kaphatunk.

Számított arra, hogy mihelyt átlépi a szász-porosz határt, (Radeburgtól kb. 25 km-re északra) nemcsak a porosz katonasággal kell harcolniok, hanem a lakosság is ellenséges magatartást fog tanúsítani. Senki el ne szakadjon csapatától. A tisztek vasfegyelemben tartsák legénységüket, de gondoskodjanak önállóan is csapataik biztonságáról. Mindenki e néhány napig tartó hadművelet alatt menetelésre, harcra, éjjel-nappal készen legyen. Minden hanyagságot és kötelességmulasztást a hadicikkek szigorúságával kell megtorolni.

A menetvonalakat mindenki előre ismerje, senkinek sem szabad eltévedni vagy lemaradni. A tisztek mindig a legénység soraiban tartózkodjanak. Gyors, erőltetett menetelésről lévén szó, csapataikat fokozottabb eréllyel tartsák kezükben.

Hadseregünk, mint erkölcsös fegyelemben élő testület jó hírnevének érdekében tartózkodni kell minden erőszakos kíméletlen cselekedettől. Az Isten házának meggyalázása, papi személyek becsmérése, más felekezetek szidalmazása, védtelen lakossággal, asszonyokkal, aggastyánokkal való erő-

⁸ Hadik Levél. 1757—X—128.

szakoskodás, fegyvertelen polgárok ellen fegyveres kézzel való kegyetlenkedés, fosztogatás, a lakosok élelmiszerkészleteinek rongálása, házak, falvak, felgyújtása, szigorú büntetés terhe alatt tilos. Ha egy polgári személy fegyverrel támad katonáinkra, akkor természetesen úgy kell vele bánni, mintha ellenséges harcos volna. De mivel ilyen gyors vállalkozásnál sok fogoly magával hurcolása a menetelést megnehezíti, nem szabad senkit sem: „in der ersten Hitze“ — foglyúl ejteni, hanem főleg csak előkelőbb személyeket és tisztet.

A hadosztály élelmezéséről ő (Hadik) intézkedik. A csapatparancsnokok bízának benne és ne harácsoljanak maguk feje szerint, mert ezzel megzavarják a rendszeres ellátás menetét. Senkinek sem szabad pénzt zsarolni, vagy rabolni. A hadisarc behajtásáról a királynő nevében ő fog szabályszerűen gondoskodni. Minden tiszt legyen meggyőződve, hogy — habár ez a vállalkozás mindenkitől a legnagyobb megerőltetést és a legszigorúbb fegyelmet követeli — ő igyekezni fog mindenkiről gondoskodni. Emberi erőt túlhaladó munkát nem kíván és a jutalmazásban sem lesz fukar.

Az általános természetű útasítások után, Hadik: „Ordinaria und vorläufige Dispositiones“ fejezetben adta ki az előnyomulásra vonatkozó parancsait. Csak rossz időben szabad éjjel falvakban letelepedni, a csapatok rendszerint erdőkben, szabad ég alatt táborozzanak. Elővédül huszárokat és horvát lovasokat kell küldeni. A főcsapat élén, nyílt térszínen a lovasság, dombos, erdős vidékeken a gyalogság haladjon. Ellenséggel való találkozásnál azonnal támadni kell. Nem szabad megengedni, hogy az ellenség a támadásban megelőzzön. Minden őszecsapásnál az erélyes, határozott támadáson van a hangsúly. Sok lövöldözés felesleges. Mindent gyorsan kell elintézni. Kellő biztosítás minden parancsnok fontos feladata. Mint álló biztosító csapat, a menetvonaltól keletre, Senftenberg községben, egy kapitány maradt német gyalogsággal. Minden csapat naponként küld helyzet- és létszám jelentést. Az elővéd néhány órával a főcsapat előtt indul. Útközben húst vásárol, de fontonként 4 garasnál többet nem fizet. Gondoskodik egyéb élelmicikkek beszerzéséről is. Sulkowsky herceg ezredes csapatával mint mozgó, jobb oldalvéd Königsbrückből indulva Krakau-Ostrand községeken át megy Elsterwerdáig és ott mindennel ellátja magát. A csapatok szekerei, sátrai és málhái hátul maradnak. Dobrilugk községbe érve azonnal fel kell fogadni 10 üres szekeret a gyengélkedők, vagy a fásasztó menet alatt kimerült katonák számára. Egy hatósági polgári biztost (Landeskommissär) Hadik magával vitt, őt Dobrilugkba és Sonnenwaldeba küldte előre, hogy ezeken a helyeken 8.000 kenyeret süttessen és

4.000 személy számára élelmet gyűjtsön október 11-re. Farkas József huszárcapitány, Nigrinyi huszárcapitány és Stupiczky huszárhadnagy külön feladat megoldására készen legyen. Különösen figyelni kell a Berlin felé vezető utak forgalmát. De ellenőrizni kell a Torgau-Wittenberg-Magdeburg-Potsdam és Frankfurt (Odera mellett) környékén észlelhető forgalmat is. Lübben városától két mértföldre északra van Schadow község, a poroszok egyik fontos vasöntődéje, ahol bombákat és egyéb hadiszereket készítenek. E kőfallal kerített község őrzete egy, 150 főből álló hadtápcsapatra van bízva. Fiatal gyerekek, könnyű lesz velük elbánni. A polgári biztostól megtudjuk a vasöntődére vonatkozó egyéb adatokat. Gräven huszár főstrázsamester megállapítja a közelben fekvő porosz királyi méntelep helyzetét és állományát.

A legénység minden este megkapja másnapi élelmét, kenyerét és sült húst. Egy tisztet kell megbízni azzal, hogy indulás előtt minden felesleges holmit összegyűjtsön és Ruhland községbe vigyen. Ugyanott telepednek le a tábori orvosok (felcserek) kötöző szerekkel, de előbb minden csapattest lássa el magát gyógyszerekkel a tábori gyógyszerárból.

A hadosztály 11-én este eléri Dobrilugkot. A menet közben lemaradtak az Elster és Röder folyók között, Elsterwerdánál gyülekeznek. A Dobrilugkba érkező hadosztály éjjeli nyugalomát egy, Herzbergbe küldendő 100 főnyi horvát század biztosítja. Ha erősebb ellenség közeledik, akkor a Ruhlandba küldött poggyász stb. Hoyerswerdán és Königswartán át megy Bautzen felé. Senftenbergben bőséges élelmikészletet kell felhalmozni a Kottbus környékén harácsolandó cikkek-ből. Hogy az előre és oldalra küldött csapatok Hadikot, mint a vállalat vezetőjét, állandóan és megbízhatóan tájékoztathassák mindenről, különösen az ellenség esetleges közeledéséről, Dobrilugk, Sonnenwalde és Luckau községekben rendszeres postaállomásokat kell berendezni. 30 emberből álló járőr Meissennél átkel az Elbén és összeköttetést keres Lósy huszárezredessel. Nagyon fontos, hogy az ellenségnek az Elbe vidékéről és Torgau felől esetleg meginduló előnyomulását idejekorán tudassák. Kleefeld tábornok egy erős különítménnyel Elsterwerdán marad, tennivalóiról részletes utasítást kap.

A hadosztály tagozódása: Babocsay Farkas tábornok dandárához a Hadik- és a Jászkun huszárezred, báró Mitrowsky tábornok dandárához a Baranyay- és a károlyvárosi horvát huszárezred tartozik, Kleefeld Wenzel tábornok magával viszi az összes horvát csapatokat. Sulkowski herceg ezredes a német gyalogságot, gróf Gourcy Joachim ezredes a német lovasságot vezeti.

Hadik altábornagynak ebből a kimerítő útasítástervezetéből alárendelt alparancsnokai valóban pontosan megtudhattak mindent, ami a vállalkozás megindulásakor őket érdekelte. Látjuk ebből, hogy Hadik milyen pontosan ismerte nemcsak választott útvonalát, hanem a térszínnek minden katonai szemszögből fontos pontját egészen Berlinig. Nagy figyelmet fordított — igen helyesen az Elbe vonalának megfigyelésére, mert tudta, hogy csak onnan fenyegetheti veszély. A sziléziai porosz sereget Lotharingiai Károly és Nádasdy kötötték le, onnan tehát nem küldhettek csapatokat a brandenburgi tartomány megvédésére. Az Elbe mögött viszont nemcsak Frigyes király serege, hanem közelebbről Móric Anhalti herceg seregszerepe lehetett volna abban a helyzetben, hogy Hadik terveit keresztelje és elzárja előle a Berlin felé vezető utat, ha a magyar altábornagy megindulását idejekorán megtudja. De hála Hadik éberségének és megszire körültekintő gondoskodásának, ez nem következett be.

A két ellenfél általános helyzetét a vállalkozás kezdete kor, október 9. és 12. közt az 1. melléklet mutatja.

A leírásban az ellenség csapatait, egyszerűség kedvéért, röviden porosz csapatoknak nevezem, Hadik hadosztályának csapataiban ő is, és általában a hivatalos okmányok is, mindig külön említik a magyar gyalogságot és huszárságot mint „magyar“, — a Monarchia, vagy a birodalom más részéből származókat pedig mint „német“ csapatokat. Ezt a megkülönböztetést én is megtartom. Német csapatokon tehát a Hadik hadosztályába beosztott osztrák gyalogságot és a nehéz lovasságot, vérteseket, dragonvosokat kell érteni.

Hadik, mindenre kiterjedő figyelmének és gondoskodásának szép bizonyítéka a tervezet utolsó szakasza. Amikor a valóban nagy jelentőségű és felelőségű vállalkozás megalapozásáról kellett intézkednie, nem feledkezett meg arról sem, hogy Liebenwerdában súlyos betegen visszamaradt a Ferdinánd főherceg-ezred egyik őrmestere és egy beteg katonája. Ezeknek sorsáról való gondoskodást rábízta egy ott maradó tisztre.

II.

Mindaz, amit itt ismertettem, a vállalkozás előkészületeiről szól. A Berlin elleni hadművelet alap gondolatát Hadik úgy látszik nem vetette papírra és azt senkivel sem közölte, jól tudva azt, hogy mint Zrínyi Miklós mondja: „nem titok az, amit sokan tudnak“. Mindig csak a másnapra szóló utasításokat adta ki alvezéreinek, és ezzel is biztosította azt az előnyt, hogy senki sem rendelkezhetett maga feje szerint, hanem az egész hadművelet központi, egységes vezetése ele-

jétől-végéig az ő kezében maradt. Október 10-én elindult Radeburgból. Grossenhaynben besorolta a Marschall táborszer-nagytól odarendelt kiegészítő csapatokat és ágyúkat, aztán este Elsterwerda község mellett szállt táborba.

Marschall táborszernagy ugyanezen a napon, október 10-én hadtestével előrejött Bautzenig.

Tudjuk, hogy amikor Hadik altábornagy szeptember közepén Marschall táborszernagy hadtestéhez került 7.000 embernek parancsolt. Ezzel a csapattal táborozott október elejéig Radeburgnál. Berlini útjára is ezzel a teljes hadosztállyal akart vonulni, de felsőbb rendeletre egy erős különítményt kellett, még indulása előtt, az Elbe folyó megfigyelésére ott hagyni. A vállalkozás után a királynőhöz felterjesztett beszámoló jelentés szerint, a Schwarze-Elster és a Röder folyók vidékén volt erre a csapatra szükség.⁹ A német vezérkar idézett munkája szerint, Hadik 7.000 emberéből 1.000 horvát gyalogost és 300 huszárt az Elbe, Drezdától északra és délre eső szakaszának megfigyelésére. Meissen és Schandau között hagyott. Hadik keze alatt tehát, Thielen megállapítása szerint,¹⁰ csak 5.100 ember maradt. A hadosztály tagozódása csapatnemek szerint a következő volt:

- 900 magyar és német gyalogos
- 2100 horvát gyalogos
- 1000 német lovas
- 1100 huszár

Összesen: 5100 ember, azaz 3000 gyalogos és 2100 lovas. Magával vitt 2 drb. 3-fontos és 4 drb. 6-fontos ágyút. Hadik beszámolójában a 3-fontos ágyúkat „Falconett”-nek (csatákígyó) a 6-fontosakat gyalogsági ágyúknak (Regimentsgeschütz) nevezi.

Hadik azonban mégsem vihette magával ezt az, ilyen vállalkozás céljára elég erősnek mondható teljes hadosztályt, mert amikor okt. 11-én reggel Elsterwerdából tovább indult, ebben a községben, igen bölcsen, erős különítményt hagyott hátra br. Kleefeld tábornokkal, hogy a háta mögötti térszint és ezzel a Berlin felé való útját biztosítsa. Ennek a különítménynek, amely Hadiknak okt. 11-én Elsterwerdában kelt, a Lotharingiai herceghez küldött jelentése szerint 1810 főből és 2 ágyúból állott,¹¹ tagozódása ez volt:

⁹ Unterthänigste Relation über die Expedition in der Marck Brandenburg und die Einnahme der königl. preussischen Haupt- und Residenz Stadt Berlin. — Hadik levéltár, 1757—X—139. Az eredeti jelentés egy, 10 és fél oldalra írt másodpéldánya Hadik sajátkezű javításaival. Hátlapján sajátkezű jelzés: Relation über die Berliner Expedition v. 16-ten 8-bris. 757. — Ezt az okmányt további jegyzeteimben röviden „Hadik beszámolója”-nak nevezem.

¹⁰ Thielen 16. o.

¹¹ Közli Arneth, id. m. 512. o.

1100 horvát gyalogos
 240 német gyalogos
 160 német lovas
 310 huszár

Összesen: 1810 fő.

Ugyanebben a jelentésében Hadik felsorolja a berlini útra megmaradt csapatait eképen:

900 német gyalogos
 1000 horvát gyalogos
 760 német lovas
 800 huszár

Összesen: 3460 fő.

A Hadik hadosztály teljes létszáma tehát nem 5100 fő, mint Thielen és utána az összes eddigi magyar feldolgozások mondják, hanem 5270 fő volt.

E hadrendi összeállítás szerint a gyalogcsapatok csak német és horvát eredetűek voltak. Ez tévedés, mert a vállalkozásban résztvett a Gyulay-hajdúezred (későbbi kolozsvári 51. gyalogezred) egyik zászlóalja is.¹² Ez a zászlóalj a berlini harc előtt a főcsapatban, később pedig a Sulkowsky herceg ezredes parancsa alatt álló tartalékcsoportok között volt. Ezt bizonyítja Hadik beszámolójának utolsó bekezdése, amelyben a vállalkozásban kitűnt tisztek között megemlíti a tartalékként felállított csapatparancsnokok közt gróf Gyulay Sámuel alezredes nevét, aki ennek a magyar hajdúzászlóaljnak volt parancsnoka. Tehát a „900 német gyalogos“-ból, azaz 2 zászlóaljból álló csoportnak csak egy zászlóalja volt német, a másik magyar. Hogy a már említett huszárezredek és a Gyulai-zászlóaljon kívül, milyen ezredek szerepeltek Hadik hadosztályának hadrendjében, azt nem tudtam pontosan meghatározni. Wrede Alfonz ismert hadseregszervezet-történeti munkájából (*Geschichte der K. u. K. Wehrmacht Wien 1901*) csupán azt állapíthattam meg, hogy a horvát gyalogság soraiban ott volt a 4. sz. slúni és a 8. sz. gradiscái gyalogezred. A német lovasság soraiban volt a Savoyai Jenő herceg nevét viselő vértés ezred és az Alt-Modena dragonos ezred.

A huszárság 3 ezredből állt. A Hadik-huszárezred parancsnoka Komáromy József, a Baranyay huszárezredé Ujházy Ferenc ezredes volt. Az 1756-ban felállított jász-kun milícia-huszárezredet pedig báró Orczy Lőrinc ezredes, a híres író vezette.

Hadosztályának okt. 11-én Elsterwerdában elrendelt

¹² Geschichte des K. u. K. Infanterie Regiments Nr 51. I. K. 224. o. Kiadta az ezredparancsnokság 1897-ben Kolozsvárott.

ilyen csoportosítása után, Hadik elküldte azt a jelentését a bécsi Udvari Haditanácsnak, amelyet első javaslatában megemlített. Ebben bejelenti, hogy a kapott rendelkezéseknek megfelelően 11-én elindul tervezett vállalkozására és reméli, hogy 5 napi menet után, Ő Felsége névünneperé (hacsak nála erősebb ellenség fel nem tartóztatja) Berlin falai alatt lesz. Azután, ha a helyzet megengedi, Potsdam és az Odera melletti Frankfurt felé akarja csapatait eltolni, hogy ezeket a városokat is megsarcolja. Bár ezt a tervét nehezen fogja végrehajthatni, mert a javasolt 6000 ember helyett végeredményben csupán 3400 főnyi csapat maradt nála és ebben csak 700 huszár. Ezért nem remélhet olyan nagy sikert, mintha népesebb sereggel vonulhatna Berlin ellen. De így is mindent elkövet, hogy vállalkozása eredményes legyen. Bejelenti, hogy Kleefeld tábornokot egy különítménnyel Elsterwerdán hagyta. Feladata, hogy hadműveletét baloldarról, különösen pedig Móric Anhalti herceg támadásától megvédje, és biztosítsa a háta mögötti lausitzi területet. Jelentéséhez csatolta annak a részletes tervezetének kivonatát, amelyet a vállalkozásban résztvevő csapatparncsnokok számára kiadott.¹³

Hogy Kleefeld tábornok mindenről tájékozva legyen. Hadik Elsterwerdából való távozása előtt neki is részletes írásbeli útasítást adott. Levéltárában levő fogalmazványából ismerjük annak teljes tartalmát.¹⁴ Ebből kitűnik, hogy eredetileg báró Mitrowsky és Kleefeld tábornokok dandárait akarta ezzel a feladattal megbízni, de azután — bizonyára azért, hogy lovasságának létszámát ne csökkentse, csak Kleefeldnek, főleg gyalogságból álló dandárára esett a választása. Talán nem utolsó sorban azért is, mert a dandár horvát és német gyalogságának ruhája olyan rossz karban volt, hogy ez a csapat ilyen gyors mozgást kívánó fontos hadműveletre nem volt alkalmas. A Kleefeldnek adott részletes útasításban ezeket olvashatjuk:

Elsterwerdában hagyott dandárának megerősítésére Hadik hozzáutalta a Baranyay huszároktól Farkas kapitányt, aki 80 huszárral Kottbus vidékén harácsol, a Burgsdorfnál portyázó Nigrinyi kapitányt 50 huszárjával és a 40 emberével Wittenbergnél portyázó Stupiczky hadnagyot. A dandár előőrsszerű felállításban megszállja a Röder és Elster vonalait és minden gondja az legyen, hogy a Torgau felől várható ellenséget idejekorán észrevegye. Az, ezen a vidéken portyázó Lósy ezredes különítményét, mivel annak lovasai már nagyon kimerültek, felváltja. Minden felesleges, beteg embert

¹³ Hadik Levéltár 1757—X—127. és 127/a.

¹⁴ Hadik Levélt. 1757—X—130.

és lovat, poggyászt, felszerelést Ruhlandba szállítson. Senftenbergben bőséges élelmiszer és takarmánykészletet gyűjtjön össze és ennek az egész berlini vállalkozás térszínének központjában fekvő helységnek raktáraiból állandóan küldjön szállítmányokat Hadik után és a hadosztálynak Ruhlandban letelepített nem harcoló részéhez.

Ha igen erős ellenséges támadás őt erről a vidékről visszaszorítaná, a Ruhlandban pihenőket küldje Bautzen felé, maga pedig csapataival úgy hátráljon Königsbrück felé, hogy a legfontosabb közlekedési vonalat ne zavarja. Azután csatlakozzék Marschall tábornoszernagyhoz, aki most már Bautzenben van. Minden, az ellenség felől érkező jelentést bontson fel, tudassa annak tartalmát haladéktalanul Hadikkal, a berlini útvonalon felállítandó jelentésközvetítő őrségek útján. Bár Lósy ezredes nem tartozik alája, útasítsa őt is, hogy mindenről tájékoztassa ne csak Marschall tábornoszernagyot, hanem Hadikot is. Igyekezzen Lipcsében megbízható kémeket, hírhozókat foglalkoztatni. A hírek átvételére és továbbítására küldjön egy ügyes tisztet erős járőrrel Wurzen vidékére, az Elbének Mühlberg melletti átkelőjéhez pedig állandó őrséget. Mindezekre a feladatokra huszárságát használja; a nehéz német lovasságot Grossenhaynban és más községekben helyezze el.

Ha a Hadiktól a Hildburghauseni herceghez a birodalmi sereg főhadiszállására küldött futártiszt visszatér, annak üzeneteit és értesítéseit sürgősen tudassa Hadikkal és csak azután küldje tovább Marschallhoz és Lotharingiai herceghez Sziléziába.

A Kleefeld tábornoknak adott részletes útasításnak már ebből a rövid kivonatából is megállapíthatjuk, hogy Hadik figyelmét semmi sem kerülte ki. Hadvezéri előrelátásának egyik bizonyítéka, hogy nemcsak a közvetlenül őt érdeklő szükséges tennivalókra gondolt, mint csapatainak ellátására, biztosítására, hanem vállalkozását az általános hadihelyzettel egybehangzóan akarta végrehajtani. Ezért ismernie kellett nemcsak az őt esetleg közelről fenyegető ellenséges harccsoportok helyzetét és mozgását, hanem a szövetséges birodalmi sereg és a Sziléziában maradt császári haderő helyzetét és terveit is.

Miután Hadik okt. 11-én reggel Elsterwerdában így mindent elrendezett, a vállalkozás előkészületeit befejezte és alapvető jelentését Bécsbe elküldte, hadosztályát aznap Dobrilugkig vezette. Másnap tovább vonult észak felé és Luckau községben töltötte a 12-ről 13-ra virradó éjjelt. Innen közölte erélyes hangú kiáltványban Brandenburg lakosságával, hogy a tartományba bevonult.

„Demnach die Allmächtige Hand Gottes, denen gerechten Waffen Ihrer Kayserl. Königl. Majestät den Vortheil auch in die Marck Brandenburg einzudringen zugewandt hat; Als wird durch gegenwärtigen Patent allen Lands — Insassen und Unterthanen Ihrer Majestät des Königs in Preussen in der erwähnten Marck Kund gemacht, und ernstlich bedeutet, dass sich jedermann bey seinem Haus-Wesen ruhig verhalten, seinem Gewerb und Geschäft nachgeben, denen diesseits ergehenden Verordnungen und Befehlen den Schuldigsten und ungeweigerten Gehorsam leisten, dann sich von aller bewaffneten Gegenwehr oder Verrätherey enthalten, auch die anfordernde Contribution und Brand-Steuer richtig und ohnweigerlich abführen solle, wo in widrigen Fall die Widerspenstige, Ungehorsame und Verräther mit der allerschärfesten Ahndung in Leib und Leben, Haab und Gut angesehen werden sollen. Wornach sich also jeder zu achten, und vor Schaden und Ungemach zu hüthen wissen wird.

Gegeben Haupt-Quartier Luckau, den 12.-ten Octobris 1757.

Dero Römisch: Kaiserl: auch in Hungern und Böheim Königl. Majestät bestellter General-Feld-Marschal-Lieutenant und Obrister über ein Regiment Husaren:

Andreas von Hadik m. p.¹⁵

Október 13-án Hadik Ujházy Ferenc ezredesnek, a Hadik-huszárezred parancsnokának, azt a parancsot adta, hogy 300 huszárjával a főcsapat Berlin felé vonulását mint oldaldvéd kísérje. Útiránya egyelőre Golssen-Baruth-Mittenwalde.¹⁶

Hadik, Ujházy ezredes ezredének eligazítása után, a hadosztályt tovább vezette Lübben városáig és itt töltötte az éjjelt. Ujházy ezredes csoportjának elővédjét a Baranyay huszárok egyik századosa, gróf Gvadányi József, a híres író vezette.¹⁷

Hagyjuk a magyar királynő e merész hadosztályát tovább haladni Berlin felé, és állapítsuk meg, hogy mit tudott meg eddig a napig — október 13-ig — az Erfurttól keletre táborozó Frigyes arról a veszedelemről, amely királyi szék-városát fenyegette?

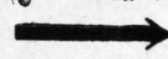
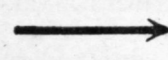
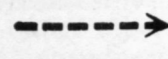
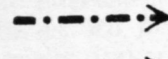
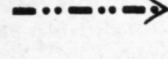
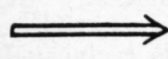
Frigyes, amióta a sziléziai hadszíntérről a nyugaton gyülekező újabb ellenséges haderők felé fordult, állandó ag-

¹⁵ Hadik Lev. 1757—X—129.

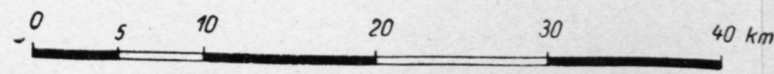
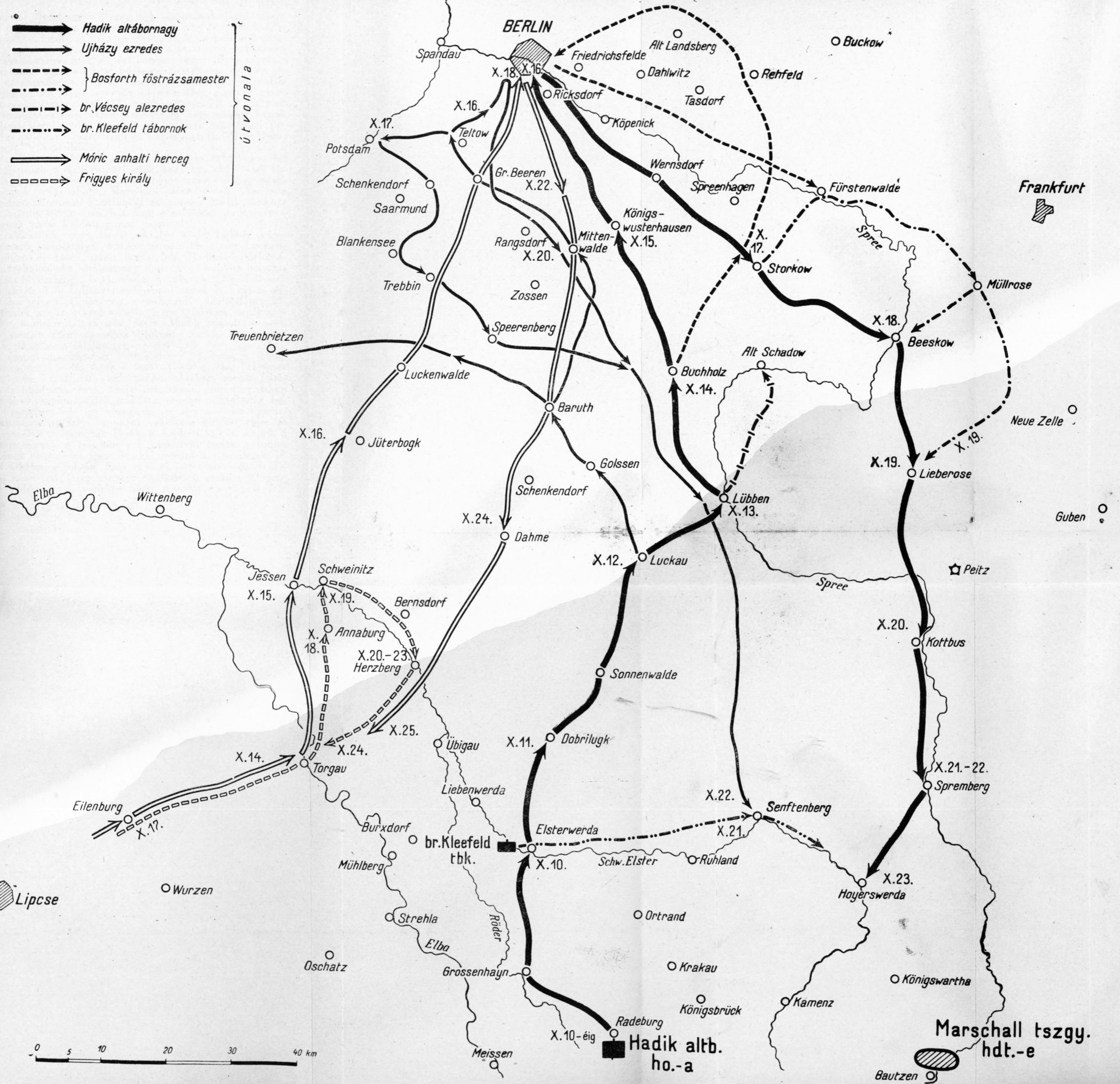
¹⁶ Német vk. munka V. 174. és Thielen 18.

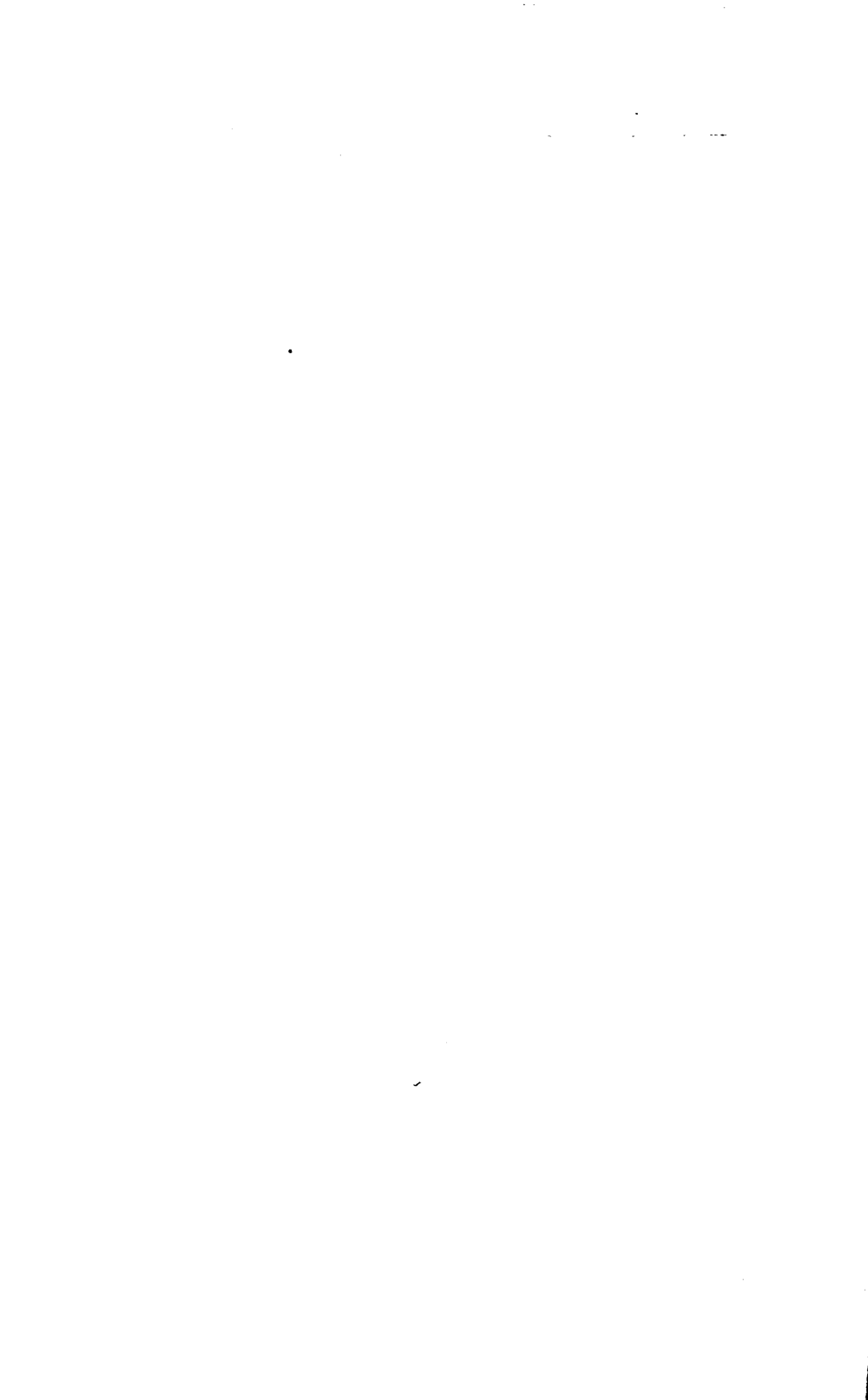
¹⁷ A' mostan folyó török háborúra tézéző gondolatok, melyeket Gróf G. J. Magyar Lovas Generális Ő Nagysága írt 1789. esztendőben. Pozsonban és Komáromban. Véber Simon Péter költségével és betűivel 1790. — 158. oldal. Széchy Károly: Gr. Gvadányi József. Magyar Tört. Életrajzok sorozat. Budapest, 1894. 84. o.

godalomban élt, mert elvonulása után Brandenburg védtelen maradt. Számítania kellett tehát arra, hogy Mária Terézia seregének egy része oda bevonul. Moric Anhalt-Dessau herceg seregszerepjátékának feladata volt a Szászországban és Poroszországban esetleg feltűnő ellenség megfigyelése. A herceg október 6-án Lipcse és Erfurt között, Naumburgban telepedett le, de amikor a király azt tapasztalta, hogy sem a francia, sem a birodalmi sereg nem készül támadásra, Móric herceg seregszerepjátékát előreküldte Weissenfelsig, maga pedig seregének egyik részével követte őt. Október 10-én elérte Buttstädtet. A herceg Weissenfelsből október 13-án Eilenburgig jutott. Sietett, mert már az előző napokban hírt kapott róla, hogy a császári hadtest (Marschall) Görlitzből nyugat felé vonul; rövid idő múlva pedig már arról is értesült, hogy egy erős csapat (Hadik) északra kanyarodva Berlin felé vonul. E riasztó hírekre Frigyes igazolva látta aggodalmát és az Anhalti herceget sürgős továbbmenetelre hajszolta, hogy elreteszelve a királynő hadainak Berlin felé vezető útját. Seydlitz tábornokot könnyű lovassággal Móric herceg rendelkezésére bocsátotta. Ebben a lovasságban volt az erdélyi származású Székely Mihály, porosz huszárezredes ezrede. Ezt az ezredet küldte a herceg mint elővédet lóhalálában Torgaun keresztül Berlin felé. Seregszerepjátékával 14-én követte őt Torgauig. 15-én pedig Jessenbe ért. A király Ferdinand Braunschweigi herceg seregszerepjátékát is elindította kelet felé, hogy Magdeburgon át siessen a veszélyeztetett Brandenburgba. Frigyes október 15-án ért Naumburgba, másnap Weissenfelsbe. Folyton sürgette az Anhalti herceget: „Ön csak tartsa fel az ellenséget addig is, amíg mi nekimehetünk.“ De hogy ez az ellenség milyen erővel tört be Brandenburgba, azt még akkor senki sem tudta megállapítani. Mind a király, mind Móric herceg azt hitték, hogy a Berlin felé vonuló csapat csupán Marschall tábornagy elővédje, tehát Berlin megrohanását valószínűleg egy erős ellenséges sereg fogja megpróbálni. Arról, hogy ezt a merész hadműveletet csupán Hadik hadosztálya önállóan hajtja végre, akkor még sejtelmük sem volt. Az előreküldött porosz hírszerzőkülönítmények Hadik fürge és mindenütt feltűnő portyázóinak széles területen való száguldozásaiból azt következtették, hogy az ellenség több helyen készül az országba törni. Az egyik porosz értesülés úgy szólt, hogy az ellenséges hadtest egvrésze Hoyerswerda, másik része Spremberg és Lübben felé halad, Hadik altábornagy pedig Luckauba érkezett. Móric herceg portyázói ezenkívül még azt a téves és túlzott hírt is hozták, hogy 13-án, egy 15.000 főből álló ellenséges hadtest érkezett Elsterwerdán-Sonnen-

- Hadik altábornagy
- Ujházy ezredes
- } Bosforth főstrázsamester
- } br.Vécsey alezredes
- } br.Kleefeld tábornok
- Móric anhalti herceg
- Frigyes király

útvonal

waldén át Herzbergbe. Ilyen, nagyszabásúnak látszó ellenséges hadművelettel szemben, Móric herceg pontosabb utasítást kért a királytól, arra az esetre, ha Marschall már megszállta volna Berlint. A király szokott határozott, szűkszavú és gyakran csípős hangján ezt üzenté vissza: „Nem vezethetem minden tábornokomat pórázon. Útasításom csupán az, hogy ne engedje az ellenséget Berlinbe, bármilyen áldozatba kerüljön is. Én olyan gyorsan követem Önt, amilyen gyorsan a rossz utak és katonáim ereje megengedik... Ha nem érek idejekorán oda, akkor az ellenség háta mögött fogom őt feltartóztatni. „Aber in allen fal ist mein Ernstlicher Befehl, bis am letzten man daran zu wagen umb Berlin zu Maintehren.“¹⁸ (2. melléklet).

Ez alatt az idő alatt, amíg Frigyes és tábornokai bizonytalanságban éltek és azt hitték, hogy egy nagy sereg indult Berlin megvételeére, és ők erőltetett menetekkel igyekeztek annak útját állani, Marschall táborszernagy hadteste nyugodtan táborozott Bautzennél és csupán Hadik hadosztálya vonult Berlin felé, két napi járófölddel megelőzve a királynak elébe küldött porosz csapatait.

Emlékszünk, hogy Hadik október 13-án Lübben városáig vezette hadosztályát. Ujházy ezredes 13-án még Luckauban pihent és 14-én indult Berlin felé, Hadikkal párhuzamos útvonalon. Az altábornagy naponként küldött helyzetjelentést fővezérének. Lotharingiai Károlynak.¹⁹ Ezekből tudjuk meg az ő és Ujházy továbbvonulásának irányát és éjjeli táborhelyeit. Ujházynek a hadosztály biztosításán kívül, Hadik azt is lelkére kötötte, hogy útközben minél gazdagabb hadisarcot gyűjtsön össze. Hadik számított arra, hogy menete nem maradhat titokban. Porosz katonákkal ugyan eddig nem találkozott, de tudhatta, hogy egy ellenséges csapat megjelenését Brandenburg területén, a lakosság sürgősen közölni fogja a legközelebbi porosz helyőrségek (Berlin, Frankfurt) parancsnokaival. Hogy ezeket félrevezesse, Lübbenbe érve, 13-án este olyan csoportosításban helyezte el csapatait éjjeli szállásra, mintha nem Berlin, hanem Frankfurt felé igyekeznének, sőt egy erősebb huszárkülönítményt egészen Frankfurt vidékéig küldött előre és ez megszállta a Sprenek Beeskow melletti hídját. Ennek a különítménynek a feladata volt ezenkívül ennek a fontos átkelőnek biztosítása, mert Hadik, Berlinből visszatérve, itt akart átkelni a folyón. Este erős előörsvonalat állított fel arccal kelet felé. Csapatái úgy viselkedtek, mintha a Spree folyó erdőségeinek védelme alatt másnap Frankfurt felé

¹⁸ Német vk. munka V. 145—147.

¹⁹ Arneht i. m. 512.

akarnának továbbmenni. Seregét azonban 14-én, még a hajnali szürkület beállta előtt, csendben felriasztotta és egyenesen Berlin felé vonulva, megállt Buchholz községben. Most már, eltávolodva a Drezdát Berlinnel összekötő forgalmas főútvonaltól, további menetvonalát is úgy választotta, hogy csapatai a Spreet környező erdőkben, ligetekben, kémek és portyázók szemeitől eltakarva, vonulhattak végső céljuk felé.

Lübbenből való indulása előtt egy különítményt küldött br. Vécsey István alezredes parancsa alatt az útvonalához közelfekvő Alt-Schadow községbe, az ottani porosz királyi vashámor készleteinek lefoglalására. Vécsey schadowi látogatásának eredményéről részletes jelentést küldött Hadik után.²⁰ A zsákmány elég gazdag volt. 223 bombát, 798 tarackhoz való nehéz gránátot, 190 könnyű gránátot és összesen 25 drb., lövedékek készítéséhez szükséges mintát tudott elszállítani. De kénytelen volt igen sok, részben használhatatlan, vagy félig kész hadianyagot ott hagyni, mert a község és a gvár lakossága a magvar huszárosztagnak odaérkezése előtt kereket oldott és összes lovait, szekereit magával vitte. Ezt a hadianyagot azután Hadik Berlinből visszatérve, megsemmisítette és a folyóba dobatta.

Hadik Buchholzban most már Berlinhez egész közel állott és kidolgozhatta pontos tervét a város megrohanására és az onnan való visszavonulásra. Ujházy ezredesnek azt a parancsot küldte, hogy 15-én Mittenwalde—Schenckerdorf—Dalwitz érintésével, Rangsdorf vidékén át, lehetőleg Teltowig menjen. Ez a különítmény tehát Berlint nyugat felől rohant meg. De Hadik ezzel az egy útasításával még nem tartotta elégségesnek a város megrohanását célzó intézkedéseit. Buchholzból való indulása előtt, még 14-én este, kiadta azt a részletes parancsát, amelyből teljes és tiszta képet kapunk arról, hogy miképen akarta Berlint megtámadni oly módon, hogy az ellenség ne ismerje fel főtámadásának irányát; a megrohanó csapat erejét a valóságnál többre becsülje, és hogy ne csak Berlint, hanem a körülötte lévő községeket is eredményesen megsarcolhassa.

A várost október 16-án akarta meglepetésszerűen megrohanni. Hadosztályának zömét a Köpenickből Berlinbe vezető úton déli irányból a sziléziai kapu elfoglalására személyesen vezette. De két kikülönített csapatnak, az előbb említett Ujházy-ezrednek és egy, Bosfort Ferenc főstrázmester kezére bízott különítménynek, már 15-én Berlin kö-

²⁰ Hadik Lev. 1757—X—152. Spécifikation, deren, den 14-ten 8-bris 757. zu Alt-Schadow aus der Königl. Preußischen Schmelzt-Hütte abgenommen und nacher Lübben abgeschickten Kriegs-Gerätschaften.

zelében kellett portyáznia, hogy a porosz helyőrség figyelmét több irányban lekösse. Újházy Potsdam felől, tehát nyugati irányból, Bosfort pedig a Frankfurtból Berlinbe vezető út mentén, tehát kelet felől közelítette meg a várost. Amikor Hadik támad, ez a két csapat szintén megrohanja a város nyugati és keleti külvárosait. Vagyis Hadik általános támadása több helyen, a város déli felének széles területén, egyszerre lesz érezhető. Az altábornagy jól tudta, hogy a berliniek nincsenek tisztában hadosztályának valódi erejével. Még mindig azt hitték, hogy ez a várható nagy császári seregnek csupán első osztaga. Hadiknak tehát vállalkozásának egész tartama alatt játszani kellett azt a szerepet, mintha ez a nagy hadtest a főváros megrohanására már a Spree körüli erdőkbe érkezett volna.

Buchholzban kiadott utolsó, részletes támadási tervezete olyan mintaszerű és mindenre gondoló útásítás, hogy érdemesnek tartom ennek az eddig teljesen ismeretlen okmánynak magyar fordításban való teljes közlését. A berlini vállalkozás megrendezésének olyan képe bontakozik ki ebből, amelyet ennek a hadműveletnek eddigi leírói nem használtak fel, tehát nem is méltathatták kellően Hadik céltudatos, kellően megfontolt intézkedéseit.

„*Bosfort főstrázsamester úrnak*: Főstrázsamester úr holnap, azaz 15-én. innen Schmekewitz és Köpenik felé megy és éjjeli táborhelyét úgy választja, hogy a Spreen (a visszavonulás biztosítására ott kellő erejű őrséget hagy), még éjjel átkelhessen és másnap (16-án) hajnalban a frankfurti országúton Friedrichsfeld felől úgy közeledik Berlin felé, hogy annak ezt a városrészét, lehetőleg már reggel 7—8 óra között fellármázhassa. Én holnap a gyalogsággal Königs-Wusterhausenig, a lovassággal Buckow környékéig megyek előre, ez a két csoport lehetőleg egyszerre érkezik Berlin, illetőleg annak Köln nevű külvárosa elé. Újházy ezredes ezalatt nyugatról, a wittenbergi út felől, Steglitzen áthaladva igyekszik a várost fellármázni. Újházy holnap (15-én) Mittenwalden—Schenckendorfen—Dalwitzon és Rangsdorf vidékén át lehetőleg Teltowig jut előre.

16-án mind a három csoportot kissé visszavonom, és ahol a környéken lehetséges, hadisarcot hajtok be. (Hadiknak ez az utasítása már a város megrohanása utánra vonatkozik.).

17-én Főstrázsamester úr megsarcolja Alt Landsberg—Reinikenhangen—Refeldt—Löwenberg területét és Tasdorfon át a Spreen átkelve, visszatér Köpenikbe. Ha Löwenbergnél nem tud a folyón átkelni, akkor Spreenhagenben töltse az éjjelt. Ezen a napon én Wusterhausentól elkanyarodva, fele úton Storkow előtt leszek.

18-án Fürstenwaldeba küldök egy horvátokból és lovaságból összeállított különítményt. Főstrázsamester úr ugyanakkor átkel a Spreen, az említett különítménnyel; megosztják maguk között Frankfurt környékét, és ha lehet, Frankfurtot is megsarcolják. Én aznap Storkowban maradok.

19-én mindakét csoport Mühlrose mellett átkel a csatornán és visszavonul Lübben felé. Aznap én is Lübbenbe érkezem és bevárom ezt a két csoportot.

A hadisarc behajtásánál a földolog az erély és a gyorság, de ez rablás és gyújtogatás nélkül történjék. Ha egyik-másik község nem tudna azonnal fizetni, túsokat kell magukkal vinni. A befizetett hadisarcot zsákokban, hordókban, ládáknak gondosan elcsomagolva, erős fogatokkal, külön erre rendelt, megbízható őrségek kísérik hátra. A kiküldött kisebb osztagok óvatosan portyázzanak, ne távolodjanak el annyira, hogy bajba kerüljenek és éjjelre mindig térjenek vissza csapatukhoz. Különösen a postaútak forgalmát figyeljék.

Mindehhez azonban szükséges, hogy a legénység jó hangulatban legyen, enni inni bőven kapjon. De nagyon ügyeljenek arra, hogy senki részegség miatt szolgálatképtelenné ne váljék. Hogy ne jusson senkinek se eszébe pénzt rabolni, vagy önkényesen harácsolni, minden ember kapjon, ételen és italon kívül még naponta 6 krajcárt, a tiszt urak pedig arányosan meghatározandó külön javadalmazást.

A felpredálás alóli váltásgot (Brandsteuer) illetően elrendelem, hogy a beszédett pénzekkel mindenki becsületesen és lelkiismeretesen elszámoljon és azokat rendben beszolgáltassa. Maga igazolására, és azért, hogy a lakosság szívesebben fizessen, mindenki nyugtát adjon a befolyt összegről és adasson magának ellen-nyugtát is.

Ha valahol katonai szolgálatra alkalmas lovakat (remondákat) találnak, a legfelsőbb szolgálat céljára vigyék magukkal.

Úgy hallatszik, hogy a Neu-Zellei apátságban, Mühlrose közelében, a gubeni kerületben, 200 fegyveres vadász és ugyanannyi kiképzetlen huszár tartózkodik. Ezért igyekezni kell minél előbb biztosítani a csatornán való átkelést Neuhausen, vagy Mühlrose mellett.

Ha azonban a Spreen sem Köpeniknél, sem másutt nem lehet átkelni, akkor Főstrázsamester úr 16-án reggel a folyó mentén vonuljon szintén a kölni városrész felé, és azt riassza fel. További parancsait ebben az esetben, ha odaérkezem, tőlem kapja. A hadisarc behajtására jogosító igazolványt és a szükséges kiáltványokat Főstrázsamester úr

szintén tőlem kapja. Minden futárt, postaküldeményt fel kell tartóztatni és haladéktalanul hozzám küldeni.

Egyébként útalok eddig kiadott utasításaimra és teljesen megbízom a különböző feladatok elvégzésére rendelt tiszt urak becsületességében, tapasztalatában és igyekezetében.

Ujházy ezredes úrnak: Berlinnek, vagy a kölni városrésznek 16-án történő fellármázása után, csapatát kissé visszavonja a potsdami, vagy saarmundi úton, azután visszavonul a Saar mentén Gross-Beeren—Blankensee—Trebin és Speerenberg községeken keresztül és ezek területén lehetőleg bőséges hadisarcot hajt be. Egyúttal vonja be a Treuenbritzennél őrködő gr. Gvadányi kapitányt. További útvonalát úgy válassza, hogy Baruthon keresztül 19-én Luckauba érkezhessen és hogy jelentését futárral hozzám küldhesse Lübbenbe.

Berlin 16-án történő megrohanása után, a csapatok csak annyira húzódnak vissza, hogy az ellenség szeme elől eltűnjenek, és az meg ne állapíthassa számbeli erejüket. Éjjel fokozott éberséggel őrködjenek és minél szélesebb körben, minél több helyen gyűjtsanak tábortüzeket. A városnak azt kell hinnie, hogy igen nagy ellenséges sereg táborozik falai előtt. Embereink közül senkit sem szabad a városba engedni. Hozzánk érkező szökevények fegyvereit elszedjük, szekereken magunkkal visszük. Fegyveres polgári személyeket, továbbá a nemzetőrség számára helyenként gyülekező újoncokat, mint hadifoglyokat kell elszállítani. Ha esetleg találkoznak a város falain kívül előkelő, vagy gazdag berlini egyénekkel, azokat mint túszoikat magunkkal visszük.²¹

Ebből az útasításból is megállapíthatjuk Hadiknak azt az igyekezetét, hogy csapatának valódi erősségét az ellenség meg ne ismerje. Biztosan tudta, hogy Frigyes király nyugat felől közvetlenül még nem fenyegeti, de nem tudhatta pontosan azt, hogy Berlinben milyen létszámú és felkészültségű helyőrség ellenállására vagy ellentámadására kell számítnia. Tudta azt is, hogy a királynő, a királyi család tagjai, az állami hivatalok, miniszterek, külföldi követségek a városban laktak. Jogosan hihette tehát, hogy a király azok védelmére megfelelő erejű katonaságot hagyott Berlinben. A megrohanást ezért úgy kellett megrendeznie, hogy a várost megfélemlítse, több erőt mutasson, mint amennyije van. Ha pedig a meglepetésszerű rajtaütés sikerül, akkor gyorsan kell a város alól távoznia, mielőtt a berlini helyőrség magához tér és mielőtt Frigyes, illetve Móric herceg seregének

²¹ Hadik Lev. 1757—X—131. és 131/a.

leggyorsabban Berlin felé siető elővédje, — Seydlitz tábornok oda érkezhettek. Az Ujháznak és Bosfortnak adott utasításból megállapíthatjuk, hogy Hadik ebben a tekintetben is előrelátóan és ügyesen intézkedett. Visszavonulására nem felvonulási útját választotta, hanem attól keleti irányban leterve, Frankfurt felé készült, hogy így egérutat nyerjen és üldözőitől minden nap távolabb jusson. Október 15-én Buchholzról továbbindult, és délután Königs-Wusterhausen mellett szállt táborba. Valószínűleg az itteni királyi palotából, ahol — Frigyes szigorú apjának vasvesszeje alatt élte ifjúkorának keserves napjait — hozta magával emlékül Frigyesnek egy pár gyermekcsizmáját, mely még ma is a Hadik-család birtokában van. (Hadik — Barkóczy Endre gróf szíves közlése.) Itt este kiadta utolsó rendelkezéseit a város megrohanására, azután 16-án, még a hajnali szürkület deregése előtt, elindult Berlin felé. Wusterhausen és Berlin között akkor kopár, könnyen áttekinthető lapály terült el. Hadik nem ezen a legrövidebb úton vezette seregét, hanem lekanyarodott a Spree folyását kísérő erdőbe, és a folyó halpartján Schmökwitzén és az akkor Bergheide, — ma Kölnische Heide — bozótos, erdős ligetein keresztül közeledett a városhoz. A reggeli órákban elérte a Königswald nevű erdőnek azt a szegélyét, amely már közvetlenül a város déli oldalán, az ú. n. sziléziai kapuval szemben feküdt. Ujházy ezredes Potsdam felől közeledve, ugyanakkor a berlini akadémia erdeje, — később a Botanischer Garten elnevezésen ismert erdő — széléig jutott. Bosfort főstrámsamester különítményének helyzetéről nincsenek adataim. Úgy látszik, nem tudott a Spree folyón átjutni és csatlakozott Hadikhoz.

Hadik beszámolója szerint a déli órákban, egy egykorú berlini hírlap szerint²² pontosan délelőtt 11 órakor, küldte el trombitását Berlinbe azzal a híres levelével, amelyben a várost megadásra szólítja fel. Hogy e lépésének nagyobb nyomatékot adjon, csapatát az erdőszélen úgy foglalkoztatta, hogy a berlinieknek alkalmuk volt gyalogságot, lovasságot, ágyúkat látni és az erdőkben nyüzsgő katonaságnak már eddig is látható tömegétől azt következtethették, hogy a porosz király fővárosát valóban hatalmas ellenséges sereg akarja megrohanni.

A berliniek ezekben az órákban, sőt egész nap hasztalanul vártak segítséget. A város magára volt hagyatva, gyenge, ellenállásra vagy szívós védekezésre képtelen helyőrségével. Arról szó sem lehetett, hogy a várost fegyverrel védjék mindaddig, amíg az Anhalti hercegnek Torgau felől közeledő serege a város alá érkezik. Móric herceg 16-án Jes-

²² Közli a Wienerisches Diarium 1757. évf. 88. szám.

senből Jütebogkig jutott csupán, tehát Hadik támadásának napján még majdnem 60 km-re, kétnapi járóföldre volt a várostól. Frigyes király 16-án még Lipcsében, fivére, Henrik porosz herceg Naumburgban, Ferdinand Braunschweigi herceg pedig még mindig Magdeburg környékén táborozott. Valamennyien tehát olyan elérhetetlen távolságban, hogy segítségükre számítani nem lehetett. E napon Berlinbe leg hamarabb csak Seydlitz tábornok érkezhetett. Őt, mint tudjuk, Móric herceg 14-én Torgauból Berlin felé hajszolta, tehát 16-án reggel már valahol Trebin tájékán lehetett, 2 zászlóaljából és 15 lovas századból álló különítményével.²³ Ez a kis haderő, Hadik sokkal népesebb seregének nem volt veszélyes és Seydlitznek, mielőtt Berlint eléri, Ujházy ezredessel kellett találkoznia. Ez meg is történt, de már csak 17-én, vagyis a berlini megrohanás utáni napon, amikor Hadik erről a térszínről már elvonult.

Berlin katonai kormányzójának, Rochow altábornagynak, egész hadereje abból a néhány hadtápszászlóaljából állott, amelyek ezen a napon a város falai közt voltak. Berlin helyőrsége akkor mindössze 6 zászlóaljából, egy újonckiképző osztagból és 12 ágyúból állott. A 6 zászlóalj századai három különböző ezredhez tartoztak. A Loen-gyalogezred — szász, anhalti és kurmarki legénység — vegyesen 1590 fő. A Lange helyőrségi (azaz másodrendű, gvenge harcértékű) ezred két zászlóalja, a IV-ik Tesmar, és a VI-ik Sydow zászlóalj, mind-egyikben 5 század, nemzetőr legénységgel (Landmilitz) kiegészítve, 1598 fő. A Lüderitz, berlini helyőrségi-ezred 7 százada 1536 fő. Az újonckiképző osztag, 1197 fő. Az egész helyőrség létszáma tehát 5521 fő, a betegek, elvezényeltek levonása után maradt mindössze 5000 fő. A 12 ágyúból csak 2 volt a csapatnál, összesen 8 tüzérrrel. A többi ágyú, bár használható állapotban, még a Zeughausban volt (az akkori tüzérszertárban, ma a német hadsereg központi hadimúzeuma), ezek Hadik támadásának kivédésében nem vettek részt.²⁴

Lovasság nem volt a városban. Rochow altábornagy tehát nem tudott lovasjárőröket a Berlin felé közeledő ellenség elé küldeni, pedig a veszedelem közeledésének híre, a környező falvak lakóinak megriadt üzenetei révén, már 15-én futótűzként terjedt el a városban. Rochow akart ugyan egy lovasosztagot a városi sörgyárak lovainak igénybevételével felállítani, de kísérlete nem sikerült.²⁵ Amikor azonban 16-án reggel Hadik első csapatai az erdő szélén feltűntek, előre-

²³ Német vk. m. V. 180. o.

²⁴ Német vk. m. V. 262. o.

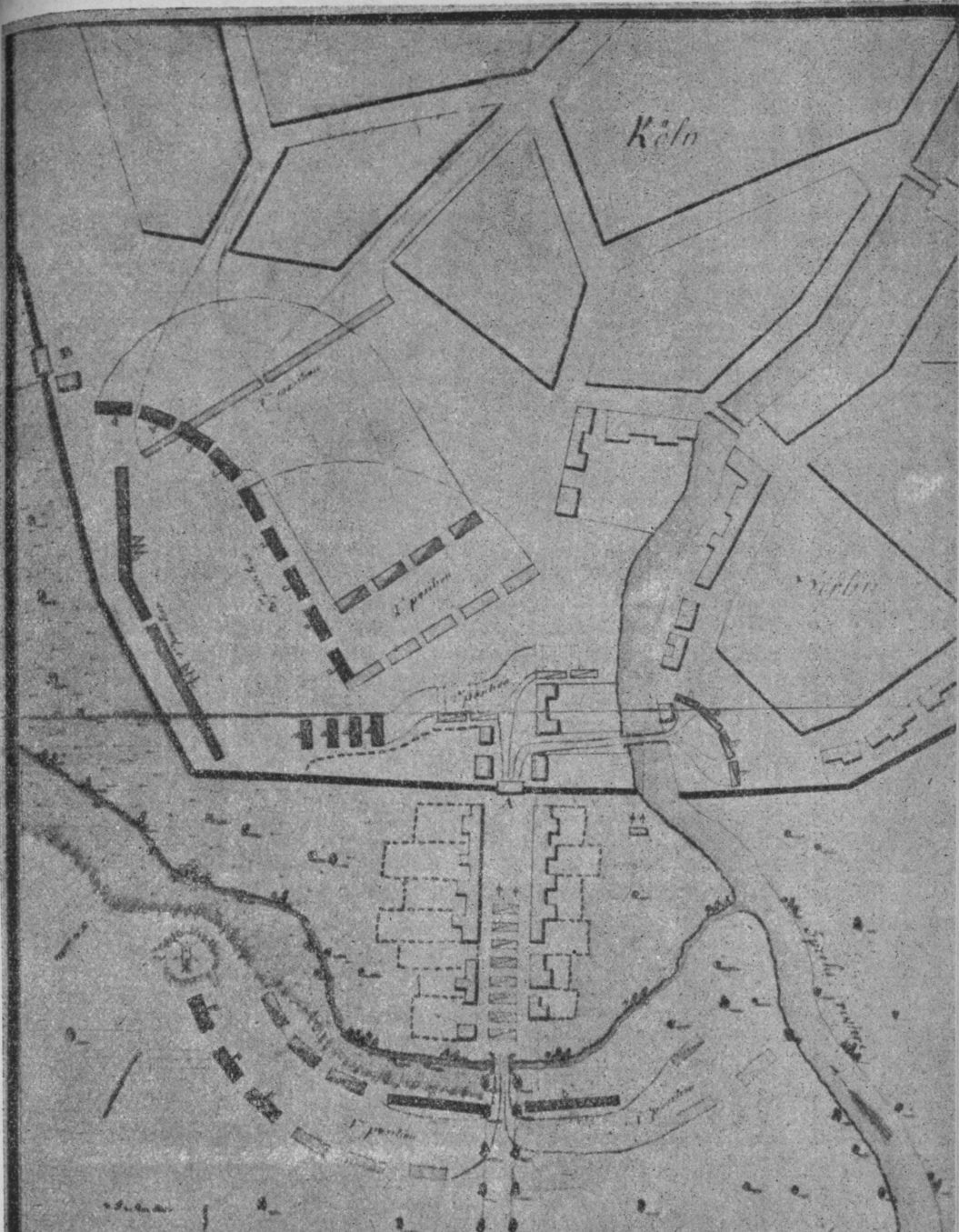
²⁵ U. o. és 175.

küldte Zitzewitz alezredes vezetésével a Loen-ezred egyik zászlóalját, 500 embert, az ellenség feltartóztatására. Zitzewitz azonban, alig hogy elhagyta a város falait, már a sziléziai és kottbusi kapuk előtt találkozott Hadik odamerészkedő huszárportyázóival. Ezek, parancs szerint, nem bocsátkoztak ütközetbe, hanem, miután körülrajzották a városból kijött zászlóaljat és annak erejét megállapították, e jelentéssel visszavágtattak az erdőbe. Zitzewitz alezredes is visszasietett a városba és megkettőztette a kapuk őrségeit. Berlinben pedig ezután még inkább abban a hitben éltek, hogy Marschall táborszernagy, 15.000 emberrel érkezett a főváros alá.

III.

Berlin városa sík, homokos területen feküdt és abban az időben csupán a külvárosokat körülvevő, kb. 14 láb magas, egyszerű kőfallal (Ringmauer) volt megerősítve. A városnak déli kerülete, amely ellen Hadik támadását végrehajtotta, az ú. n. Sziléziai és Kottbusi kapuk mögött terült el és köpeniki, vagy kölni külvárosnak hívták. Mögöttük volt a Louisa-külváros. A Sziléziai-kapu mellett folyt a Spree, azon keresztül egy híd, az „Am Oberbaum“, vezetett a Stralau külváros védő Stralau-kapuhoz. A külvárosok előtt, tehát a falon kívül, elszórva állt néhány ház, kert és egy városi major. A Kottbusi- és Sziléziai-kapuk közti védőfallal majdnem párhuzamosan, attól 500, helyenként 1000 lépés távolságra folyt a Floss-Graben nevű csatorna a Spree folyóba. (3. melléklet).

Október 16-án, egy szép őszi vasárnap délelőtt, Berlin lakói felzaklatott kedéllyel tárgyalták az utcákon és tereken a várost fenyegető ellenséges megrohanásról érkező kőszá híreket. A szokásos vasárnapi istentiszteleteken még mindenki részt vett, de azután már sötét, nyomasztó felhőként nehezedett rájuk a várható ellenséges megszállás rémes képe, amely ellen — ezt mindenki jól tudhatta — védekezni nem volt módjukban. A várva-várt Anhalti herceg csapatainak még nyoma sincs, de „Hannibal ante portas“ itt nyüzsgő a város kapui előtti erdőben a magyar királynőnek, a hír szárnyán félelmetes tömegű sereggé nőtt hadinépe. Azt is tudták, hogy a levéltárakat, pénztárakat már 15-én elszállították a városból és hogy a királyi család és miniszterei is csomagolnak és talán már ezekben a percekben elhagyják Berlint. A városi tanács sürgős tanácskozásra gyűlt össze a városházán, amikor ez a hír odaérkezett. A tanácskozást félbeszakították, a város főpolgármestere (Stadtprä-

PLAN de l'attaque de
 Berlin le 13. *sept.* 1757.

——— Infanterie Prussienne
 ——— Infanterie Russe
 ——— Cavalerie Prussienne
 ——— Hussards
 ——— Infanterie Saxonne
 A Fort de Ste. Hedwige
 B Fort de Köpenick

sident) 4 polgármesterrel és 2 városi tanácsossal Henrik porosz herceg palotájába sietett, mert megtudta, hogy a királyi udvar és a miniszterek távozásuk előtt ott gyülekeznek. Valóban ott találták a királynét, a minisztereket és Rochow altábornagyot. Alig hogy odaértek és a tanácskozást megkezdték, érkezett a palotába Krummenau ezredes, a város rendőrfőnöke, kezében azzal a levéllel, amelyet Hadik altábornagy a déli órákban egy hadikövet-trombitással a városházára küldött.²⁶

A levél így hangzott:

„Es wird im Nahmen Ihrer Kayserl. Königlichen Majestät meiner Allergnädigsten Frauen der königl. Preussischen Haupt und Residenz-Stadt Berlin hiermit ein Brand-Steuer von

DREYMAL HUNDERT TAUSEND REICHSTALER,
sage 300.000 Rthr.

auf erleget, und hat der aldasige Magistrat von Zeit des Empfang dieses, vor Verfliessung einer Stundt vier Deputierte von ihren mitgliedern zu mir herauszuschicken, umb wegen der abführung obgedachter Summa das weithere von mir zu entnehmen: wo in wiedrigen nach umlauf einer Stundt die äusserste zwangsmittel, worzu die waffen durch den Krieg und billiche Repressalien berechtigt werden. feuer und Schwert ergriffen undt die Canonade anzufangen nicht saumen werde. Wornach sich also derselbe zu achten und vor Unglück und Schaden zü hüten wissen wirdt.

Geben vor Berlin den 16.-ten 8.-bris 1757.

Dero Röm. Kays. auch in Hungarn
und Böhheim königl Mayst. bestellter
General-Feldt-Marschall-Lieute-

²⁶ Német vk. m. 176. o. Többi forrásaink csekély eltéréssel szintén így adják elő a berlini tanácskozás részleteit. Sárói Szabó L. id. értekezésében eimond néhány olyan érdekes részletet is, amelyeknek forrását azonban nem nevezi meg, így tehát azok hitelességét nem tudtam ellenőrizni. Sőt, nyilvánvaló tévedés az a megállapítása, hogy a király két fiát már 15-én elküldte Berlinből, holott tudjuk, hogy II. Frigyesnek nem voltak gyermekei. Lehetséges, hogy egy-két adata és még néhány értekezéséből hiányzó megállapítás, a német vezérkar említett forráskiadványában található. Ezt a könyvet azonban Budapesten nem tudtam megkapni, a berlini és bécsi könyvtárakból és levéltárakból a német birodalom múlt évi háborújának idején nem lehetett adatokat beszerezni. A bécsi volt Kriegsarchivból származó adataimat még 1939. őszén ott folytatott kutatásaimnak, a berlinieket pedig magyar Hadilevéltárunk 1939-ig ott működő megbízottjának, Győri Farkas Béla ezredes, igen tisztelt barátom szívességének köszönhetem. Fülek H. említett munkája szerint Geiszt huszárszázados volt Hadik hadikövete — id. m. 16. o. — Ez a név más forrásokban sehol sem fordul elő, Hadik sem említi beszámolójában.

nant und Obrister über ein Regiment Hussaren undt Commandierender Grall. deren in die Marek Brandenburg eingeruckten kais. Königl. Trouppen.

ANDR. v. HADIK mp.

(Viaszpecsét, Hadik
családi címerével)

Külső címe: An dem Löbl. Stadt-Magistrat der Königl. Preuss. residenz-Stadt BERLIN.²⁷

Meg kell itt jegyezmem, hogy S. Szabó id. munkájának egyik jegyzete, a 338. oldalon azt mondja, hogy az eredeti levél Berlin város levéltárában van. Ezt megállapítani a háborús viszonyok miatt nem volt módomban. Ha valóban van ott egy eredeti levél, akkor az valószínűleg egy azonos szövegű másodpéldány. Hadik talán elővigyázatból két különböző úton, két példányt küldött a városba, mert kétségtelen, hogy a Hadik-levéltárban nálunk levő példány Hadik sajátkező aláírásával és pecsétjével ellátott eredeti okmány.

A királyné, a ministerek, — élükön Finckenstein minisiterelnökkel, Frigyes király bizalmas hívével — és a városi tanács képviselői bizonyára nagy megdöbbenéssel hallgatták Hadik kemény, erélyes szavait és az akkori időkben is szokatlanul nagy hadisarcot kiróvó követelését. Szorongatott helyzetükben valamennyien Rochow altábornagytól vártak segítséget. Ő tudhatta csak, vajjon lehetséges-e a várost a benne lévő helyőrséggel addig védeni, amíg a felmentő porosz sereg odaérkezik? Rochow, mint megfontolt, tapasztalt katona, csak azt mondhatta, hogy a helyőrség zászlóaljait erre a feladatra nem tartja alkalmasáknak. Ezek csak másodrendű csapatok. A Lüderitz ezred (mint azt a berlini események lezajlása után a királyhoz küldött igazoló jelentésében mondja)²⁸ ... „sind solche alte abgelebte Leute, mit Officiers, so fast nicht gehen können, die meisten sind total invalide, dass nicht über 6 dabey, sind, so zu gebrauchen.“ A többi zászlóalja harcértéke sem különb. A hadnagyok átlagos életkora 50 év körül van, de van közöttük 77 éves is. Ilyen védőrséggel egy, csak közönséges, alacsony falakkal körülvett, igen nagy kiterjedésű várost védeni lehetetlen. Nincs más mentség, mint húzni-halasztani az időt, elődázni a kirótt hadisarc lefizetését abban a reményben, hogy Móric

²⁷ Eredeti okmány Hadik Levéltárában 1757—X—133.

²⁸ Német vk. m. V. k. 175.

Anhalti herceg seregének elővédje talán csak mégis megérkezik azalatt és feltarthatja a magyar tábornok csapatait, mielőtt azok betörnek a városba. A városi tanácsosokat vezető Kircheisen főpolgármesternek azt a tanácsot adta, hogy várjon egy óráig, azután válaszoljon Hadiknak, tudassa vele, hogy amíg Berlin városában katonai kormányzó tartózkodik, az érdemleges válasz megadására nem a városi tanács, hanem kizárólag ez a tábornok van hivatva. Hadik levelét tehát hozzájuttatták. Ezzel talán időt nyerhetnek. A városi urak elfogadták ezt a javaslatot és a Rochow altábornagtól kapott utasítás szerint megfogalmazott levelet Hadik trombitásával elküldték annak főhadiszállására.

A tanács válasza udvarias kerteléssel, de kissé szinte humorosan hangzó kifogással utasítja, illetve hárítja el magától Hadik követelésének kínos következményeit. Azt mondja, hogy a magistratus nincs meggyőződve a sarcoló irat hitelességéről, Hadik tábornok családi címeres pecsétjét nem ismeri, tehát nincs abban a helyzetben, hogy választ adjon, annál kevésbé, mert a város katonai kormányzó parancsa alatt áll. Közölte tehát Hadik állítólagos parancsát vele és azt a választ kapta:, dass, wenn der General einer feindlichen Armée so nahe an der Stadt wäre, derselbe (der Gouverneur) Nachricht haben würde, dass Übrigens ein Gouverneur mit einer hinlänglichen Garnison in der Residentz commandierte, mithin alles, was die Stadt angienge, an denselben gelangen müsse, allenfalls aber Magistratus dieses in Rückantwort zu melden habe. So geschiehet solches hiedurch, krafft der hiezu erhaltenen ordre in submissesten respect.

Berlin, den 16. Octobris 1757.

Präsident, Burger-Meister und
Rath hiesiger Residentzien:
Kircheisen mp. Reichelm mp.
Riediger mp. Diterich mp.²⁹

Hadik azonban nem sokat teketóriázott. Egy óra elmúlt, válasz nem érkezett. Hadosztályát most már előrevonta az erdőből és az erdő szegélye és a Flossgraban között, az akkor Ricksdorfer-Damm-nak nevezett széles úton, támadásra felvonultatta. A trombitás végre egy fél órai késéssel megérkezett. Hadik elolvasta a tanács kitérő válaszát és átlátott a szitán. Ujházy ezredes portyázóitól tájékozva volt Móric herceg csoportjának és Seydlitz tábornok elővédjének Berlin felé való közeledéséről. Esze ágában sem volt a városi tanáccsal, vagy a katonai kormányzóval hosszú, időt fe-

²⁹ Hadik Lev. 1757—X—134.

csérelő tárgyalásokba bocsátkozni és ezalatt közelebb engedni magához a felmentésre siető porosz ezredeket. A válaszlevél hátlapjára ráírta: „Leichtsinnige Antwort des Berliner Magistrats auf meine, durch den Trompeter schriftlich angetrohte Anforderung,³⁹ azután elindította csapatait Berlin megrohására, a következő csoportosításban.

Elővéd: egyúttal első támadó oszlop, Báró Ried József ezredes, a gradiskai és sluini horvát gyalogság soraiból önként jelentkező 150 ember. Őket követte 2 ágyú, azután a horvát gyalogság többi osztaga.

Főcsapat: Sulköwsky herceg ezredes: 1 német gyalogos zászlóalj, a Gyulai-hajdúezred egy zászlóalja, 2 6-fontos ágyú, utána Babocsay és báró Mitrowsky tábornokok az összes huszárezredekkel.

Tartalék: Gróf Gourcy ezredes a német lovassággal.

Az elővéd azonnal megszállta a Flossgraben és a várossal között levő házakat, kerteket. Ried ezredes egyúttal a két horvát gránátos századot és a két ágyút a városhoz ahhoz a pontjához küldte előre, ahol a Spree, széles áterezsen keresztül folyt a városba, az „Am Oberbaum“ nevű köhíd pillérjei közt. A főcsapatot Hadik a Sziléziai-kapu felé vezette, a tartalékokat pedig kissé hátrább, a Köpenikből Berlinbe vezető út bal oldalán, egy tisztáson állította fel. Ennek a csapatnak azt a parancsot adta, hogy a rohamban ne vegyen részt, de legyen készen arra az esetre, ha a támadás nem sikerülne, és a porosz helyőrség csapatainkat a kaputól visszaszorítva, Köpenik felé nyomná. Ekkor támadja oldalba a poroszokat.

Hadik ezredeinek előnyomulására a berlini helyőrség zászlóaljai a veszélyeztetett külvárosokba siettek. Kisebbszámú csapatok megszállották a Spree említett hídját, a Sziléziai- és a Kottbusi-kapukat. A harcot Hadik ágyúi kezdték, számításom szerint déli 12 óra tájban. A Spree hídja felé küldött elővéd ágyúinak Hadik azt a parancsot adta, hogy szakítsák el minél gyorsabban a felvonóhid tartóláncait és a pillérek széles ívei alatt átlöve, tüzeljenek a hidat őrző ellenséges osztagra. A tüzérség támogatására a két horvát gránátos század előrerohant a fal tövéig és puskatűzzel — szintén a híd széles ívei alatt keresztüllöve — támadta a híd mögötti látható csapatot. A főcsapat két nehéz ágyúját a Sziléziai-kaputól alig pár száz méternyire felvonultatta és

³⁹ Hadik Lev. u. o.

nehéz bombákkal törette a kaput. Az elővéd ágyúinak sikerült a felvonóhíd láncát már a harmadik lövéssel szétszakítani. A pontos célzás — Hadik beszámoló jelentése szerint — az „öreg Thum György tűzmester“ érdeme. A híd lezuhant, a nehéz ágyúk pedig néhány jól célzott lövéssel betörték a Sziléziai-kapu megvasalt tölgyfaszárnyait. A hídra a gránátos századok rohantak feltűzött szuronnal és rövid harcban leküzdötték az ellenálló hídőrséget. Ez a porosz osztag 14 halott hátrahagyásával, rendetlen futásban menekült a külváros házai közé. A forgácsá lőtt Sziléziai-kapun, a horvátok gyors puskatüzelése után, elsőnek maga Hadik vágatott át, a horvátok, a Baranyay- és Hadik-huszárezred élén. Közvetlenül utánuk száguldott még 400 német lovas. A porosz kapuórség ilyen fergeteges támadásnak nem tudott ellenállni; a házak között keresett menedéket.

Hadik altábornagy ezzel a gyors rajtaütéssel megoldotta feladatának első részét. Csapatái két helyen áttörték a város egyedüli védővonalát és a falak mögé kerülve, behatoltak a város utcáiba. Kevésbé fegyelmezett támadócsapat bizonyára diadalittasan továbbrohant volna, de Hadik nem adta ki a vezetés gyeplőjét kezéből. A fal és a külváros első házsorai között elterülő legelőn megállította előretörő csapatait; a harc közben szétszórt soraikat gyorsan rendezte, azután felkészült, most már a falon belül balrakanyarodva, a Kottbusi-kapu elfoglalására. A főcsapat egy részét és a tartalék csapatot egyelőre még felvonulási helyén, a falakon kívül hagyta, az elfoglalt hídat pedig egy gránátos század és 200 horvát gyalogos őrizetére bízta. A Sziléziai-kaput és a Spree hídját védő csapat, a Lange-ezred két zászlóaljja, Hadik közeledtére a Sziléziai-kapu mögötti legelőn sorakozott. Volt közöttük sok szász nemzetiségű katona is. Ezek osztrák szolgálatból ez év nyarán szöktek át a poroszokhoz. Amikor Hadik csapatai a kapukon átrohantak, közülük több, mint 200 ember otthagya századát és csatlakozott Hadik ezredeihez.

A betörés első mozzanata után, Hadik rendbeszedte csapatát. Vele szemben, a legelő tulsó szélén, a Lange-ezred említett két zászlóaljja gyülekezett. Parancsnokuk, Hadik csoportosításából rögtön észrevette, hogy a tábornok támadásának következő célja a Kottbusi-kapunál felállított, mintegy 300 főnyi porosz zászlóalj leküzdése lesz. Gyors elhatározással jobbra kanyarodva igyekezett zászlóaljait olyan helyre vezetni, hogy jobb szárnyával a falra támaszkodva, derékszögben felállva, zárja el Hadik útját a Kottbusi-kapu felé. De Hadik is éberren figyelte ellenségének minden mozdulatát. Amikor látta, hogy a poroszok a fal felé

húzódnak, nyugodtan hagyta őket felvonulni, azután gyorsan intézkedett. „... da ich sie auf der Distanz gesehen, wo ich sie haben wollte, so liesse ich dieselbe durch die Husaren... anfallen.“ A kb. 7—800 méter hosszú és 500 méter széles legelő lovasrohamra alkalmas volt. A két huszárezred, élükön Komáromy József és báró Orczy Lőrinc ezredesekkel, kivont karddal, vágatva rohant a porosz vonal balszárnyára, báró Ried ezredes pedig horvátjaival a fal mentén előrehatolva, jobbszárnyukra rontott. A poroszok ebből a harapófogóból nem tudtak kiszabadulni. Egy ideig vitézül állták a sarat, és heves puskatűzet zúdítottak támadóikra, de két oldalról a falhoz szorítva, kénytelenek voltak a harcot beszüntetni. A két zászlóalj teljesen elpusztult. Ezt, mind a német vezérkari munkában közölt részletes leírás, mind Hadik jelentése, egybehangzóan állapítja meg. „... nicht ein einziger entronnen, alles todt geschossen, niedergehauen, oder gefangen, und anbei 6 Fahnen erobert wurden...“ jelentette büszkén Hadik beszámolójában. Ebben az üdöklő közelharcban halt hősi halált Mária Terézia egyik vitéz, kitűnő magyar huszárvezetője, Babocsay Farkas tábornok. Német források szerint a roham előtt megadásra szólította fel a vele szemben harcrafejlődött Tesmar-zászlóaljat. A zászlóalj sortűzzel felelt. Babocsay lezuhant lováról és még az nap este Berlinben meghalt.

A jólsikerült általános támadás után már nem is került sor a Kottbusi-kapu őrségének megtámadására. Amikor ez a csapat a Lange-ezred pusztulását és a falak mögé már behatolt népes ellenséget látta, kereket oldott és a város felé futott. Hadik huszársjai utánuk eredtek és azokat, akiknek már nem volt idejük a házakba menekülni, lekaszabolták.

A harc körülbelül déli 1 és 2 óra között végetért. Hadik altábornagynak most választania kellett. Vállalkozzék-e arra, hogy egy ismeretlen főváros ellenséges házai közé lovagolva, ezredeit a városrészek utcáiban maguk szakállára engedje-verekedni és, (amit azután nehéz lesz megakadályozni) korlátlanul zsákmánvolni, vagy pedig megelégedjék az elért sikerrel, hadosztályát összevonja, a hadisarcot gyorsan behajtsa és azután a jól végzett munka után, rendben visszavonuljon. Igen bölcsen ezt választotta. Amikor látta, hogy a városból több csapat nem fogja már megtámadni és a lakosság a belváros felé nyíló kapukat eltorlaszolta (ez Krummenau ezredes rendelkezésére történt), csapatait visszavonta a külső városfal mögé és a köpeniki út melletti szabad mezőn szállt táborba.³¹

³¹ A harc leírására egészen pontos forrásaink vannak, elsősorban Hadik már említett beszámolójelentése, melyet a Wienerisches Diarium

Az alig egy óráig tartó, de nagyon heves harc veszteségeit pontosan ismerjük. A Wienerisches Diarium 1757. évi 87. számának Eztrablatt jelzésű melléklete közli Hadik hadosztályának veszteségét. Mivel a Diarium, mint a bécsi udvar és az Udvari Haditanács félhivatalos lapja, a harc-terekről érkező eredeti helyzetjelentéseket szószerint szokta kiadni, ezek az adatok feltétlenül magától Hadiktól származnak. Eszerint Babocsay tábornokon kívül elesett 9 ember, elpusztult 4 ló, megsebesült 28 ember és 3 ló. Névszerint megemlíti a harcjelentés Babocsay tábornok halálán kívül a sebesültek között Gräven Márton főstrázsamestert, a Baranyay-huszárok vitéz tisztjét, a halottak között Weingruber huszárőrmestert. A poroszok vesztesége 5 tiszt, köztük a Lange-ezred parancsnoka, Lange alezredes, egyik zászlóaljparancsnoka, Tesmar őrnagy és 93 katona. Megsebesült kb. 140 ember, Hadik fogságába jutott 13 tiszt és 427 katona. A poroszok e nagy vesztesége mutatja, hogy a Berlint védő csapatok, bár másodrendű, hadtápcapatok voltak, mégis kiváló vitézséggel küzdöttek, keményen állták a harcot és dícséretreméltó módon védekeztek a rájuk zúduló túlerő ellen. A foglyokat Hadik, Berlinből való elvonulása után, erős kísérettel előreküldte Csehországba, hogy gyors visszamenetelében ne legyenek terhére.³²

A város alatti táborban Hadik szigorú fegyelmet tartott, keményen megtiltotta a prédálást és fosztogatást. De még így is előfordult, hogy a katonák egy-két házat meglátogattak és élelmiszereket harácsoltak, sőt az egyik berlini jelentés szerint, a huszárok a városi majort is kifosztották.³³ A berlini egykorú források erőszakoskodásokról is tesznek említést. Ilyen egyéni kihágásokat még a legfegyelmetesebb

1757. év 87. száma is közöl, azután a német vezérkari munkában fel dolgozott, ottani egykorú adatok, a berlini városi tanács levéltárának adatai, végül egy egykorú berlini hírlapi közlemény, amelyet a Wienerisches Diarium 1757. évf. 88. száma a „Kurz-gefaßte Nachrichten“ rovatban egész tartalmával tett közzé. Valamennyi forrás — lényegtelen eltérésekkel — teljesen egybehangzó módon adja elő a küzdelem lefolyását. Csupán Hadik csapatainak fegyelmét illetőleg és a hadisarc behajtásának részleteiben találunk eltéréseket a berlini forrásokban, de ezeket a Hadik levéltárában levő eredeti iratokkal — Hadik előnyére — helyesbíteni tudjuk.

³² Arneht 512. o. Marschall tábornoszernagy jelenti Bautzenből okt. 24. Lotharingiai Károlynak.

³³ A városi tanács jelentése Frigyes királyhoz okt. 17-én. Eredetije a Berlin-Dahlemi Preuß. Geheimes Staats-Archivban és a már említett berlini ujság közleménye, a Wien. Diariumban. A Berlin-Dahlemi porosz titkos állami levéltárban található eredeti okmányokról Győri Farkas Béla ezredes, igen tisztelt barátom készített számomra másolatokat. Az eredeti iratok a levéltár 1757. évi iratanyagának október, november és december havi iratkötegeiben található. A következő jegyzeteimben ezeket az iratokat röviden: „Berlin-Dahlemi levéltár id. h.“ jelölöm meg.

csapatnál sem lehet megakadályozni. Hadik ezredei 6 nap óta jóformán éjjel-nappal állandó készültségben voltak és parancsnokaik tőlük igen nagy és megerőltető meneteket, portyázásokat kívántak, megérthetjük tehát, hogy élelem-szerzés céljából egy-két házba berontottak. Azt, hogy Hadik katonáit azalatt, amíg Berlinben és a város előtt táboroztak, rendben, fegyelemben tartotta, nemcsak ő hangsúlyozza beszámolójában, hanem a német vezérkari munka sem állítja ellenkezőjét. Egy erőszakoskodásról tudunk csupán hátrahagyott adatokat. Két volt porosz katona, aki azelőtt Berlinben szolgált és azután szökött át Mária Terézia seregébe, felhasználta az alkalmat, hogy most mint ellenség jött Berlinbe; felkereste a 80 éves Stosch titkos tanácsost és az ártatlan öreg embert bosszúból megölte, mert őket egyszer lopásért feljelentette.³⁴

A déli órákban, amikor Hadik támadásának lármája, a puska- és ágyútűz hangja a városban is már hallatszott és az utcák megteltek sebesült és menekülő katonákkal, a lakosság izgatottsága érthető módon nőttön-nőtt. A királyné kíséretével és a miniszterekkel, a német vezérkari munka szerint még a támadás előtt, Hadik beszámolója szerint a támadás után, elhagyta a várost és annak északnyugati kapuján át, a kb. 10 kilométerrel távolabb fekvő Spandau várába menekült. A királynő, mint Hadik írja: „... mit Trähnen in den Augen...“ szállt kocsiba. Rochow altábornagy is követte őket. Távozása előtt a helyőrség zászlóaljainak azt a parancsot adta, hogy vonuljanak ki a városból, szintén Spandau felé. A délután folyamán a Hadiktól szétvert zászlóaljak maradványai, a kapu- és hídörsegek is követték az elvonult helyőrséget, úgy, hogy délután 6 órakor már nem volt egy katonai osztag sem Berlinben. Rochow altábornagy távozása előtt a térparancsnokság egy őrnagyának azt a parancsot adta, hogy keresse fel Hadik altábornagyot és közölje vele a város katonai kiürítését. A lakosság annyira felháborodott Rochow magatartása miatt, hogy az altábornagy alig mert visszatérte után az utcán mutatkozni. Vizsgálatot is kért maga ellen. A király kezdetben szintén haragudott altábornagvára, de igazolását mégis elfogadta és meghagyta őt Berlin katonai kormányzói állásában.³⁵ Rochow ugyanis még a támadás előtt Finckenstein minister útján Frigyesztől azt a bizalmas parancsot kapta, hogy mint katonai kormányzó, felelős a királyi család biztonságáért.³⁶ Emlékszünk, hogy Rochow milyen gyérszámú és csekély

³⁴ U. o.

³⁵ Német vk. munka V. 182.

³⁶ U. o. V. 178.

harcértékű zászlóaljjal őrizte Berlint. Megértjük tehát, hogy cleve reménytelennek tartott minden védekezést reguláris, erősebb támadás ellen; ezért másik feladatát, a királyi család őrizetét tartotta előbbrevalónak. Ő is, mint Berlinben általában mindenki, ekkor még mindig azt hitte, hogy a merész támadócsoport csupán előcsapata annak az erős hadtestnek, amely Berlin elfoglalására a falak alá érkezett. Ha Rochow erős ellenállást fejt ki, kiteszi a fővárost nemcsak a pusztulásnak, hanem a teljes felprédálásnak. Királya és a város érdekeit szolgálta tehát, amikor belátva az ellenállás reménytelen voltát, a helyőrséget onnan kivonta, a várost nyílt városá jelentette ki és annak további sorsát ellenfelének — az akkori hadiszokások szerint — lovagias elbírálására bízta. Ebben nem is csalatkozott. Hadik, Rochow tisztjét a hadiköveteknek kijáró udvariassággal fogadta, újabb támadást nem rendelt el a város ellen és mint hallottuk, szigorúan megtiltotta katonáinak a fosztogatást.

Berlin elfoglalása tehát Hadik feladatának katonai része, ezzel végetért. A térparancsnokság tisztjének jelentése után, a várost valóban nyílt városnak tekintette, bár szökött katonáktól hallotta, hogy annak falai között, illetve a királyi palotában még legalább 1200 fegyveres újonc rejtőzködik. Ezekkel azonban már nem törődött, és a nap hátralevő óráit kizárólag a hadisarc ügyének lebonyolítására szentelte.

Amikor a városi tanács elodázó levele után a támadást elrendelte, már előre tudta, hogy a hadisarc behajtása nem lesz könnyű dolog. De mint győztes, most még erélyesebben léphetett fel. Ezért a harc elülése után báró Walterskirchen kapitányt egy újabb, második sarcoló levéllel küldte a városházára. Ebben tudatta a főpolgármesterrel: ... dass, da ich bereits von der diessseitigen Stadt Meister wäre, der Magistrat die Milde, welche Ihre Kaiserl. Königl. Majestät auch bewaffneter beizubehalten gewohnt seind, nicht missbrauchen, und von der über ihrem Haupt schwebenden äussersten Gefahr nunmehr, — da ich ihren Ungehorsam gezwungen, mit 500000 Reichsthaler Contribution und 100000, zur Befriedigung deren Truppen, welche nach allem Kriegsgebrauch die Plünderung der Stadt frei gelassen werden sollte, — ablösen solle.³⁷

Vagyis a 500.000 tallér hadisarcot a kétszeresére emelte.

Közben megérkezett Hadikhoz 2 városi kiküldött. Egyiküket azonnal visszaküldte a városba ugyanazzal az újabb

³⁷ Hadik beszám. jel. Wien. Diar. id. h.

sarcolási parancsával, amit Walterskirchen kapitány már a városba vitt.²⁸

Ez a második sarcoló levél a városházán még nagyobb megdöbbenést keltett, mint az első, hiszen a város, porosz helyőrség híján, most már védtelenül ki volt szolgáltatva Hadik kénye-kedvének. Egy városi tanácsos (Syndicus) két megbízottal azonnal Hadikhoz rohant és kijelentette, hogy ilyen óriási összeget legjobb akarattal sem tudnak az egész városban összeszedni, kegyelemért könyörögnek. A városi tanács az egész várossal meghódol Hadiknak és készségesen igyekszik lefizetni legalább annyi hadisarcot a felprédálás megváltására.; „... so viel ihr gegenwärtiger misslicher Umstand zuliesse.“ (Hadik beszámolója.)

Hadik ebben az ügyben is gyorsan határozott. Belátta, hogy nem jó a hírt túlfeszíteni. Elhatározása nem volt könnyű. Mint győztes, nem fizettetheti ki magát aprópénzzel. Ha viszont mereven elzárkózik a tanács könyörgésétől, mégis kénytelen lenne a támadást folytatni, az egész várost megszállni és esetleg feldúlni. Ezt pedig nem akarta. A város megszállása bizonyára sikerül, de csapatai annyira szétszédnek, hogy nehéz lesz őket újból sorakoztatni, különösen, ha megengedi nekik a szabad zsákmányolást. Ha viszont sokáig alkudozik a városi tanáccsal és megvárja azt az órát, amíg az egész összeg, 600.000 tallér, a kezében lesz — ez napokig is elhúzódhatik — addig pedig Móric Anhalti herceg serege már a nyakába szakadhat. Sőt az is kiderül, hogy a berliniek félelme egy erős császári hadtest közeledése miatt teljesen alaptalan és hogy csakis az ő kis hadosztálya, semmiféle segítségre nem számítva, hajtotta végre Berlin megrohnását, ezt a kis harccsoportnak mindenképen vakmerő kalandot.

Színleg tehát meghallgatta a városi tanácsos kérését és beegyezett abba, hogy, sürgősen, azaz 8 órán belül, legalább 200.000 tallért fizessenek hadisarc gyanánt és a zsákmányolás megváltásaként 15.000 tallért a csapatok közt való szétosztásra. Hogy a huza-vona mielőbb véget érjen, a délutáni órákban nemcsak a tanács urai keresték fel többször Hadikot, hanem ő is küldött tiszteket a városházára, hogy az összeg összegyűjtésének mozzanatairól tájékozva legyen. Ried ezredest pedig megbízta a befolyó összegek rendezésével. A városi tanács mindenáron szeretett volna a fizetés kötelezettsége alól kibújni. Hadik egyik kapitányának egy összegben átadtak 50.000 tallért azzal az ígérettel, hogy

²⁸ A városi tanács id. jelentése Frigyeshez. Ez a levél az előbb idézettnél rövidebb szövegű, de ugyanolyan összegekről szól. Eredeti példánya a Berlin-Dahlemer levéltárban id. h.

majd küldenek még 50.000 tallért. De Ried ezredessel nem lehetett alkudozni. Az 50.000 tallért visszaküldte és azt üzente, hogy vagy lefizetnek 400.000 tallért, vagy megkezdődik a zsákmányolás. Így azután végül 200.000 tallérban állapodtak meg.³⁹

Hadik döntése után megindult a városban a hadisarc lázas összegyűjtése. A városi pénztárat — mint tudjuk — már előző napon elvitték. Néhány vagyonos polgár és kereskedő, továbbá egy-két bankár, mint Splittgerber, Wegely és Schütz, nagyobb összegeket adtak kölcsön a városnak: „auf den Kredit der Landschaft.“⁴⁰ A városi tanács ezenkívül még mind Hadiknak, mind tisztjeinek megfelelő ajándékokat is ajánlott fel.

Az esti órákban megindultak Hadik táborába, a városban szerzett szekerek a zsákokba, hordókba, faládákba csomagolt ércpénzkészletekkel. Október 17-én, hajnali 2 óráig a hadisarcból összesen 185.000 tallér érkezett oda 28 lótól vontatott 9 szekéren.⁴¹

Az esti órákban, de különösen hajnal felé, Hadik talpa alatt már égett a föld. Kémeitől, futártisztjeitől és hírhozóitól pontosan tudta, hogy az Anhalti hercegnek, az övénél jóval nagyobb serege este már veszedelmesen közeledett Berlin felé és a király serege sincs nagyon távol. Helyesen ítélte meg a helyzetet. Beszámolójában mondja: „... es bestunde nunmehr die endliche Hauptsache der Expedition darinnen, dass ich mich aus der Schlinge ziehen, und dem, mit einer so überlegenenen Macht auf mich eilenden Feind den Vorsprung abgewinnem sollte.“

A hiányzó összeg készpénzben való lefizetését éjjel már nem erőszakolta tovább, hanem arról váltót adatott magának, amelyen a városi tanács kötelezte magát, hogy 75.000 tallért, e — Hadik nevére kiállított — váltó ellenében a császári hadipénztárba fog befizetni. Amikor ez az irás is a kezében volt, Hadik egy nyilatkozatot adott át a városi tanácsosnak. Ebben elismerte a hadisarc lefizetését és biztosította a várost, hogy megmenekült a felprédálás veszélyétől. Hogy derék és sok nélkülözésben részes csapatait megjutal-

³⁹ Városi tan. jel. Frigyeshez.

⁴⁰ Városi tan. id. jel. Frigyeshez, és Boden és Kolb ministerek jelentése Spandauból okt. 17-én Móric Anhalti herceghez. Berlin-Dahlemi lev. id. h.

⁴¹ A hadisarc behajtásának részleteit lásd főként Hadik beszámolójában, az idézett berlini forrásokban, a városi tanács jelentéseiben és az azok nyomán készült munkákban. Lényegtelen eltérésekkel egyforma adatokat találunk mindenütt. Ahol eltérés mutatkozik, onnan van, hogy a hadisarc egy részét még aznap este beváltott váltókkal fizették. Ez az összeg tehát egyik forrásban a készpénz, másikban a váltók között szerepel.

mazza. a befolyt összegből 25.000 tallért osztott ki közöttük, megmagyarázva az ezredeknek, hogy ezt az összeget tekintsék a szabad prédálásért való kárpótlásnak.

Lotharingiai Károlyhoz október 18-án Storckowból küldött jelentéséből látjuk, hogy csapatai ezzel meg voltak elégedve. „Es hat demnach das Vertrauen zu meiner Versicherung so viel gewürcket, dass, unerachtet des Mangels, so die Truppen an Brod gelitten, und deren starken Fatiguen, so dieselbe bei forcirten Marchen, und zum Hintergang des Feindes genommenen Umwegen ausstehen müssen, kein Mann aus Reihen und Gliedern gewichen, und das äusserste auszustehen, alle voller Freuden und Mut sich anerbotten haben.“⁴²

Hajnalhasadtakor Hadik sorakoztatta seregét. A túszul visszatartott városi urakat hazabocsátotta, azután október 17-én reggel 3 órakor megkezdte visszavonulását Köpeniken keresztül kelet felé húzódva, azon az előre meghatározott útvonalon, amelynek fontosabb pontjait erős osztagokkal már felvonulásakor megszállatta.

IV.

Mielőtt követnők Hadikot hazafelé való útjában, be kell számolnunk még néhány érdekes mozzanatról, amelyek Berlinben való tartózkodása alatt, tehát október 16-án déltől, 17-én reggeli 5 óráig személyével összefüggnek. Épúgy, mint ahogy csapatainak nem engedte meg, hogy a városba menjenek, Hadik sem látogatta meg Berlin belvárosát. Minden ilyen vonatkozású, róla szóló mende-monda a mesék világába tartozik. Ő nem járt a városban, de annál sűrűbben keresték fel őt berlini lakósok különféle írásbeli kérelmekkel és kémjei fontos jelentésekkel.⁴³

Egy Nesselrode grófné, született Virmont grófnő, kérte Hadikot, hogy vegye őt és a vele együtt, doktor Merkel sebésztanár házában lakó egyéneket pártfogásába, hiszen édesatyját Hadik jól ismerte és mind a grófnő, mind a professzor a birodalom alattvalói. Gotter, a berlini posta főigazgatója, szintén védelemért könyörgött igen alázatos hangú levelében. Hivaikozott a Hadikkal való régebbi szívélves kapcsolatra, kérte, hogy hallgassa meg a hozzá küldött két titkos tanácsosnak, Selignek és Buchholznak, valamint titkáranak, Bertramnak kérését és tegye lehetővé a postahivatalok zavartalan működését. A posta épületét különösen pártfogásába ajánlja, valamint azt a bérházat is, hol ő (Gotter)

⁴² Közli a Wien. Diar. 1757. évf. 87. száma.

⁴³ Hadik Levéltár, 1757—X—135, 136, 137, 137/a, 138.

lakik és értéktárgyai vannak. Sőt, mivel lakása igen kényelmes, megtiszteltetésnek tekintené, ha Hadik berlini tartózkodása alatt odaszállna. A postaépületek őrzésére kirendelendő őrségek jutalmazására vonatkozólag a kiküldött tanácsosok tesznek javaslatot. A levél utóiratában francia nyelven végül közölte, hogy tokaji boraiból kóstolót küld Hadiknak: „... ha jónak találja, nagy örömet okozna Excellenciád nekem, ha rendelkezne a többi készletemmel.“ Sorra érkeztek a Berlinben levő külföldi követségek levelei is, amelyekben területenkívüliségükre hivatkozva, kérték Hadik pártfogását.

De valamennyi levél közt talán a legfontosabb volt az a franciául írt névtelen levél (bizonyára egy, a városban dolgozó kémje küldte), melyből Hadik megismerhette a városnak azokat az épületeit, amelyek katonai célokat szolgáltak; azokat a személyeket, akiknél fontos iratokat találhat, továbbá néhány előkelő és gazdag egyén nevét. A jegyzékben ezeket az adatokat olvashatjuk: A Lagerhaus, a hadsereg posztógyára a kadétok utcájában van. A fegyvertár a fő utcán, a királyi istállók mellett, a ruharaktár az arsenál közelében. A városi raktár a Nogat külvárosban; a liszt- és gabonaraktárak a Stralau-kapu mellett és a királyi palota kapuja közelében. A pontonok raktára „sous les arbres“ (talán az „Unter den Linden“ utcát érti ezzel), a puszkapormalmok a Spree partján, a parkkal szemben. El kell foglalni az ágyúgyárat és letartóztatni annak vezetőjét, egy hollandi egyént. A potsdami fegyvergyárat tanácsos lesz lerombolni és munkásait elszállítani. A potsdami térképtárat jó lesz teljesen kiüríteni és térképanyagát elvinni, mert abban Európa valamennyi erődítményének tervrajzát megtalálják. A királyi levéltárat és kincstárat a királyi palota egyik alagsorában találják. Az arsenálból vissza lehetne szerezni az összes, ott levő császári zászlókat. Tanácsos volna a király tulajdonában levő arany- és ezüstgyárat szétrombolni és lefoglalni a Blije-gyárat, amely magántulajdon.

Jordánnál, az udvari postahivatal főnökénél, a hadikancelláriában és a posta irodájában igen sok fontos okmányt foglalhatnak le. A hadisarc előlegezésére a következő kereskedők jöhetnek tekintetbe: Splittgerber bankár (a cukor- és fegyvergyárak az ő kezében vannak), Wegly (posztógyáros), Girard és Michelet (selyemszövetgyártók), Lange gyáros, fivére, kereskedő, Schütz bankár, Schweiger, Wurstler, Witte kereskedő, a Hesse testvérek, stb. Gazdag és előkelő személyiségek: Podewils gróf és fivére, Finckenstein gróf, Kircheisen főpolgármester, Buchholtz, a kerület (Landschaft) pésztairosa, Jordan postaigazgató, Hertzberg úr stb.

A Stralau-kapunál van egy nagy deszka- és szalma-

raktár. Ezeket, a csatornán levő hajókat és az összes faraktárakat fel kell gyűjtani.

Ha Hadik, a helyőrség csapatainak leverése után meg szállja az egész várost, ez a pontos jegyzék valóban kitűnő szolgálatot tett volna neki. Erre azonban, bölcs előrelátása és higgadt helyzetmegítélése folytán nem került sor.

Emlékszünk, hogy Hadik október 17-én reggel 5 órakor elhagyta csapataival Berlin környékét és elvonult Köpenik felé. (Útvonalát lásd a 2. sz. mellékleten.)

Móric Anhalti herceg ebben az órában Jütebogkból indult Berlin felé, Frigyes király pedig már Lipcsén túl, Eilenburgig jutva sürgette összes, elérhető seregszerekeit, hogy Berlin védelmére siessenek. Azt persze ezen a napon reggel még egyikük sem tudta, hogy elkéstek, az ellenség már megsarcolta a királyi fővárost, sőt el is távozott onnan. Ha Móric herceg Jütebogkból nem Berlin felé halad tovább, hanem jobbra kanyarodva Frankfurt felé siet, akkor Beeskov tájékán feltétlenül eléri 18-án Hadikot és körülbelül 8000 főnyi seregével valószínűleg megverhette volna a kifáradt, alig 5000 főnyi hadosztályt. De erre nem is gondolt, mert a király határozott parancsa szerint, egy mérföldnyire Berlinton keleltre kellett felvonulnia. Braunschweigi Ferdinand herceg Spandau felől közeledett Berlin felé. A király pedig gyors menetekben vonult ugyanoda, még mindig abban a hitben, hogy Marschall tábornagy egész hadtestével fognak mind a hárman, valahol a város alatt találkozni. Alvezéreinek megparancsolta, mindent kövessenek el, hogy az ellenséges hadtestet feltartóztassák, ő majd a helyszínére siet, ha pontosan megállapítják Marschall hadtestének holletét. Minden úgy történjék: „... damit keine Katze von denen Leuten davon kommen kann.“⁴⁴ Móric herceg másnap 18-án érkezett Berlin alá. Itt tudta meg, hogy Marschall hadteste nincs a közelben, de Berlint Hadik altábornagy már megsarcolta. A király Berlin sorsáról csak 19-én értesült Annaburgban. Ezen a napon négy fontos hír futott be főhadiszállására. Finck ezredes Drezdából jelentette, hogy Marschall tábornagy nem mozdult ki Bautzenből. Móric herceg jelentette, hogy Hadik már Berlinben járt. A Spandauba menekült ministerek, Finckenstein, Boden és Podewils, végül a Berlinben maradt városi tanács pedig részletesen tájékoztatták a királyt mindarról, ami október 16-án Berlinben történt.⁴⁵

A köd, amely Hadik berlini merész vállalkozását eddig eltakarta, eloszlott. Most már semmi kétség nem fért ahhoz,

⁴⁴ Német vk. m. V. 183.

⁴⁵ Német vk. m. V. 183. Berlin-Dahlemer levél. id. h.

hogy egy magyar tábornok, csupán kis hadosztálllyal rohanta meg Berlint, teljesen önálló hadművelet keretében és ezt olyan ügyesen és erélyesen vezette, hogy 6 napi menetelésről az ellenség pontos híreket nem kaphatott. Gyorsaságával pedig elérte azt, hogy a főváros alól elvonulva, már 5 napi egérútát nyert, tehát a poroszok várható üldözése elől is elmenekülhet. Képzeltetjük, hogy Frigyes király ezeket a híreket milyen felháborodással fogadta. Élkeseredve írta ezen a napon fivérének, Henrik hercegnek, az üldözést elrendelő parancsában: „... il faut que ces gens soient a nous, morts ou vivants! ... Quel temps, quelle année! heureux, mon frère sont les morts!”⁴⁶ Torgauban pedig állítólag kijelentette, hogy addig kergeti azt a vakmerő tábornokot, aki fővárosát merete megsarcolni, amíg szemtől-szembe nem találkozik vele.⁴⁷

De ez a vakmerő tábornok, amilyen ügyesen vonult Berlin felé, már akkor éppolyan ügyesen kimenekült az üldözésére eredt porosz seregszolgálatok karmai közül.

Október 17-én Hadik rendkívül nagy megerőltetést kívánt csapataitól. Okvetlenül ki akarta kerülni a porosz sereggel való találkozást; tehát nagy útat kellett megtennie. Reggel 5 órakor indult, Köpeniken, Wernsdorfon át vonult és már délután 5 órakor megérkezett Storkowba. 12 óra alatt 50 kilométernyi útat tett meg.⁴⁸ Gyalogsággal, ágyúkkal, szekerekkel. Több, mint egy heti fáradságos út és harc után, kiváló teljesítmény. Erre csak fegyelmezett és lelkes csapat képes, erélyes vezető kezében. Storkowban várta a hadosztályt az ott előre összegyűjtött két napi élelmiszerkészlet. Hadik itt már biztonságban érezhette magát. Nyugodtan pihent másnap, 18-án délutánig, és csak 5 órakor vonult tovább Beeskowig. Storkowból elindított egy erős különítményt Fürstenwalden keresztül Frankfurt felé, hogy ezt a vidéket is megsarcolja. Valószínűleg Bosfort főstrázsamester vezette ezt a csapatot, hiszen emlékszünk, hogy Hadik egyik alapvető intézkedésében őt bízta meg ezzel a feladattal. Ez a portyázás igen eredményes volt. A különítmény 19-én csatlakozott Lieberoseban újból Hadikhoz és 30.000 tallért hozott magával. Jutalmul Hadik Bosfort főstrázsamestert küldte 20-án a berlini sarcolásról szóló jelentésével és a zsákmányolt 6 porosz zászlóval a Lotharingiai herceg főhadiszállására.

19-én csak Lieberoseig mentek, másnap, 20-án pedig

⁴⁶ Német vk. m. V. 84.

⁴⁷ Thielen 30.

⁴⁸ Honstedt jelentése Storkowból. Berlin-Dahlemer levél. id. h.

Kottbusig. A hadosztály menetelését nem zavarta senki, mert Hadik gondosan ügyelt arra, hogy a közelben levő, porosz várórséggel megszállott Peitz várát elkerülje. Kottbusban, ahol szintén bőséges készletek vártak reá, hosszabb pihenőt szeretett volna adni sokat zaklatott csapatainak, de azt a hírt hallotta, hogy Frigyes király Herzbergből Sonnenwalde, Dobrilugk és Liebenwerda felé is küldött már csapatokat, hogy útját elállják. Délután tehát elhagyta Kottbust és 21-én este bevonult Spremberg városába. Itt végre, 22-én, egész nap pihenhettek, mert Kleefeld tábornok, akit — mint emlékszüink — a vállalkozás megindításakor Hadik Elsterwerdában hagyott baloldalának fedezésére, Hadikhoz közeledve, már 21-én Senftenbergbe ért, vagyis Hadik hadosztálya és a várható porosz csapatok között volt. Ebben a helyzetben tehát biztosította a főcsapat nyugalma, Hadik október 23-án még tovább vonult Hoyerswerdáig. Itt már Marschall tábor-szernagy hadtestének közelébe érkezve, teljes biztonságban volt. Berlini vállalkozása ezzel az utolsó menetével végetért.

Az a csapat, amelyet Hadik október 13-án Ujházy ezredes parancsa alatt Luckauból Potsdam felé küldött, szintén derekas munkát végzett. Sűrű erdőkön és úttalan tájakon vonultak előre, mint azt Ujházy ezredének egyik híres kapitánya, gróf Gvadányi József, aki az elővédet vezette, írja.⁴⁹ 16-án este értek Berlin és Potsdam közé. Potsdam helyőrsége Linger őrnagy alatt, 400 emberből állott. Október 17-én reggel 9 órakor egy magyar huszárcsapat jelent meg a város kapuja előtt és a helyőrséget megadásra szólította fel. Linger őrnagy 24 órai gondolkodási időt kért. A huszárok parancsnoka azonban ekkor bizonyára megtudta, hogy Hadik Berlin alól már elvonult. Nem erőltette a dolgot tovább, hanem a külváros néhány utcáját megsarcolva, onnan elvonult.⁵⁰ Ujházy feladata ezek után természetesen az volt, hogy Hadikkal párhuzamosan dél felé vonulva, feltartóztassa az Anhalti hercegnek Hadik felé küldött osztagait. A poroszok közül Seydlitz tábornok jutott addig legmesszebbre; 17-én este már Berlinbe ért, de lovai annyira el voltak csigázva, hogy Hadik üldözését csak 19-én kezdhette meg. Október 20-án Mittenwalde mellett akadt össze Ujházy visszavonuló ezredével. Rövid harc után, amelyben Ujházy 20 embert vesztett, Seydlitznek állítólag sikerült a potsdami hadisarcot szállító kocsikat visszaszereznie. Erről hiteles adataink nincsenek. Ugyancsak felderítetlen annak az osztag sorsa, amelyet Ujházy, Hadik parancsára, álló meg-

⁴⁹ Gvadányi id. m. 158. o.

⁵⁰ Német vk. m. V. 179.

figyelő őrségeként Treuenbrietzenben hagyott. Hadik egyik írása szerint ennek parancsnoka Gvadányi százados lett volna.⁵¹ Ujháznak őt vissza kellett volna rendelnie. A treuenbrietzeni őrség nem tudott már idejekorán hazajönni. Veszélyes helyzetében, magárahagyatva, valószínűleg a poroszok fogságába jutott. Gvadányi azonban úgy látszik, már előbb vissztérhetett, mert feljegyzései szerint a november 22-én Boroszló alatt vívott csatában részt vett. Ujházy ezredével 22-én Senftenbergben csatlakozott Kleefeld báró dandárához és vele együtt vonult be Hadik főcsapatához.

Frigyes király és Móric herceg főhadiszállásán ezekben a napokban az a hír terjedt el, hogy Guben és Fürstenberg környékén egy újabb ellenséges csapat tűnt fel Esterházy tábornok vezetésével. Ennek a haderőnek állítólag az a célja, hogy észak felé vonulva Frankfurtot, Berlint megrohanja, azután a svédekkel egyesüljön. Móric herceg 21-én jelentette a királynak, hogy meg fogja hiúsítani Hadik és Esterházy csapatainak egyesülését, nehogy ezek ismét Berlint veszélyeztessék.⁵²

Minderre azonban már nem került sor. Hadik a jól végzett munka után nyugodtan pihentette kitűnő hadosztályát. Többé már nem fenyegette ellenséges megszállás sem Frankfurtot, sem Berlint. Amikor a király belátta, hogy Berlin megvédésére küldött seregszerepjai Hadikot már nem érhetik el, 25-a után visszaindult nyugat felé. Október 26-án már ismét Lipcsében volt, hogy a kellemetlen berlini kitérés után minden figyelmét újból a nyugati hadszíntér felé fordíthassa. A királyi család és ministerei október 18-án visszatértek Berlinbe, de okultak Hadik merész megrohanásán és félték a brandenburgi tartomány védetlenségétől; ezért egy hét múlva, az udvari és állami kincstárral együtt, átköltöztek Magdeburgba.

Hadik altábornagy egész életében lelkiismeretes, pontos ember volt. Természetesen az utolsó garasig beszámolt a hadisarcról. A sikerült vállalkozás után Marschall tábornagy Grossenhaynt jelölte ki szállásául. Ott ideje volt számadását megszerkeszteni és a pénzt a hadipénztárba befizetni. November 9-én küldte el részletes elszámolását Bécsbe az Udvari Haditanácshoz; ebből megtudjuk a következőket: A hadisarcot egy bizottság, melynek tagja Ried ezredes, Tscherne alezredes és báró Walterskirchen kapitány voltak, elvitte Bautzenbe és átadta Stettner főhadbiztosnak. A beszolgáltatót összeget Hadik így részletezi:

⁵¹ Hadik Lev. 1757—X—131 a.

⁵² Berlin-Dahlemi lev. id. h.

ezüstpénz	159.949	tallér 30 gr.
aranypénz	25.215	„ —
Fehér huszárcapitányt Zittauba küldte	3.543	„ 45 gr.-al.
Zsoldra és egyéb hivatalos költségekre, a nyugták tanúsága szerint, kifizetett	5.966	„ -t 18 és $\frac{3}{4}$ grt.
Stettner főhadbiztosnak személyesen átadta a berlini váltókat, ezek összege	75.000	„ —

Végeredményben tehát az egész (berlini, Frankfurt- és Potsdam-könyéki) hadisarc együttes összege: 269.474 tallér, 33 és $\frac{3}{4}$ garas.⁵³

Ezen az összegben kívül azonban, mint hallottuk, még 25.000 tallért szétosztott csapatai között.

Ezzel azonban a hadisarc ügye nem ért véget, mert hátra volt még a váltók beváltása. A fenti jegyzékben szereplő 75.000 tallérról szóló váltókból a városi tanács, úgy látszik november elejéig becsületesen beváltott 62.500 tallér értékű váltót. A Hadik és a berlini tanács közt november eleje óta folytatott levélváltásban ugyanis már csak 12.500 talér visszaváltásáról van szó. Jellemző az akkori idők szellemére és a hadijogok tiszteletbentartására, hogy a berliniek ezt a váltóbeváltási kötelezettséget egészen komoly, szinte becsületbeli kötelességnek tekintették, bár jól tudták, hogy sem Hadik, sem más ellenséges csapat sem lesz belátható időn belül abban a helyzetben, hogy a várost újból megsarcolja, vagy a váltók beváltását erőszakkal érvényesíthesse.⁵⁴

Kircheisen főpolgármester november 9-én francia nyelvű, nagyon udvarias levélben kérte Hadik altábornagy türelmét. Ne vegye rossz néven, hogy a tanács eddig nem tudta elintézni a 12.500 tallérról kiállított váltó ügyét. Ha Hadik küldene igazolványt egy városi megbízott számára, azonnal elküldik vele a pénzt az altábornagy főhadiszállására, Grossenhaynba. Ebből a levélből megtudjuk, hogy Hadik nevében Ried ezredes egy hintót kért a várostól, még pedig egy berlini különlegességet, egy ú. n. „Berliner Wagen“-t. Kircheisen — mint írja —, örömmel tesz e kérésnek eleget,

⁵³ Hadik Lev. 1757—X—148. és 148/a.

⁵⁴ S. Szabó L. id. m. 343. o. azt mondja, hogy amikor Hadik elvonulása után a tanács kérdést intézett Frigyes királyhoz, hogy a hadisarcban adott váltót be kell-e váltani, a király megparancsolta a fizetést. Erről semmi adatot nem találtam, S. Szabó nem említi, hogy honnan vette ezt az adatot.

de két heti haladékot kér, mert olyan beosztású kocsis, amelyre Hadiknak kedve lenne, most nincs a raktárunkban.⁵⁵

Hadik a kért igazolványt elküldte. November 13-án megérkezett a főpolgármester válasza. Tudatta, hogy a városi tanács két tagját, Hubert és Cuny uratak bízta meg azzal, hogy Hadiknál jelentkezzenek és a 12.500 talléros váltót beváltásák. Egyúttal arra is felhatalmazta őket, hogy a hadisarcot szállító 28 lovat és 9 szekeret átvegyék, mert ezek — bár azt mind Hadik, mind Ried ezredes ismételten megígérte — eddig nem érkeztek vissza. Végül arra kérte Hadikot, hogy a megbízottakat és a fogatokat biztos, fegyveres kísérettel küldje vissza Berlinbe. Hubert és Cuny megjelentek Hadiknál és bemutatták írásbeli meghatalmazásukat.⁵⁶ A levél és az útasítás részletesen ismerteti a már előbb elmondottakat, rendkívül udvarias módon hangoztatja, hogy tökéletesen meg van győződve „... von der generösen Denkungsort Ewer Exzellenz...” de hát most már igazán ideje volna, hogy ez a hosszadalmas váltóügy végre befejeződjék és hogy a fogatok hazakerüljenek.

Hadiknak a főpolgármesterhez intézett levélfogalmazványából azután megtudjuk a késedelem okát. Az eredeti váltót a bautzeni hadipénztár — ahová azt Hadik a hadisarcral együtt elküldte — továbbküldte Bécsbe a Kinner és társa bankházba, még pedig azért, mert ez a bank állandó összeköttetésben volt a berlini Siegebath, Wertler és társa bankházzal, tehát a váltó leszámítolását egymás között fogják elintézni. Tudatja azonban azt is, hogy amikor a Berlinben lepecsételt és hivatalos címkékkel (Etiquette) ellátott pénzesládákat átvették, senki sem kételkedett abban, hogy a címkében feltüntetett összegek valóban, teljes értékben a ládáknak vannak. Ő tehát nyugtáját teljes jóhiszeműséggel ilyen összegekről állította ki. A ládák felbontásánál azonban kiderült, hogy több ezer tallér hiányzik. Bár ezt már megüzente a városi tanácsnak és azt a választ kapta, hogy a hiányt pótolni fogják, ez a mai napig nem történt meg. A lovakat eddig nem nélkülözhatték: azokra, a szerszámokra és a szekerekre jól vigyáznak, sőt 6 ló ellátását maga Hadik vállalta magára. A lovakat és szekereket majd akkor fogja visszaküldeni, ha a tanács a hadisarcban megállapított hiányt pótolja.⁵⁷

⁵⁵ Hadik Lt. 1757—X—150. A kocsis — S. Szabó előadása szerint — el is készült, de azt már nem küldték el Hadiknak, hanem 1779-ben árverésen eladták. (Id. m. 345. A hír forrását nem nevezi meg.)

⁵⁶ A levél a Hadik Lt.-ban 1757—X—152, az utasítás 152/a. sz. alatt van.

⁵⁷ Hadik Lt. 1757—X—155.

A berlini városi tanács vizsgálatot indított a hiány keletkezésének megállapítására. A váltó Bécsben maradt, a lovak és szekerek pedig a hadműveletek Csehországba következett áthelyezése folytán, Hadik hadosztályával vándoroltak tovább. Mindezt részletesen olvashatjuk a városi tanácsnak december 13-án Hadikhoz intézett hosszú, panaszos levelében.⁵⁸ Megtudjuk ebből, hogy Hadik a november 15-én nála jelentkező városi uraktól a 12.500 tallért átvette. Mivel azonban a Bécsbe küldött váltó nem volt nála, egy ideiglenes nyugtát (Mortifications-Schein) adott nekik erről az összegről, de a lovakat és szekereket nem adta ki, bár a kiküldöttek váltig erősítették, hogy a városi tanács kénytelen volt a fogatok tulajdonosainak 2297 tallér kártérítést fizetni. Ez az összeg tehát szintén a város közpénztárát terheli. Hadikot, úgy látszik, nagyon bosszantotta, hogy visszaéltek jóhiszeműségével, amikor ő az emlékezetes október 16-án Berlinben olvasatlanul nyugtázta a lepecsételt ládákban feltüntetett összeget és később kiderült, hogy azokból összesen 6333 tallér és 8 garas hiányzott. Ezért tartotta vissza a fogatokat addig, amíg a város ezt a hiányt is pótolja. A ládákban mutatkozó hiányra a városi tanácsnak az a véleménye, hogy azért ő nem felelős. A hadisarc beszolgáltatásánál megszámlolva akarták átadni a pénzt, de a sarcot átvéző tisztek siettették az átadást, nem kívánták a részletezést. Sőt a tanácsnak azt az ajánlatát is elutasították, hogy egy pénztárost küldjenek a sarccal együtt Hadik táborába. Ilyen körülmények között a tanács nem tehet arról, ha a ládákat útközben esetleg valaki megdézsmálta. Ha a városi tanács az eredeti váltót Bécsből visszakapja, hajlandó — bár jog szerint erre nem kötelezhető — ezt a 6333 tallér hiányt is pótolni. Kéri azonban Hadikot, jelöltesse meg pontosan, hogy melyik ládából, melyik zsákból mennyi hiányzott, mert akkor felelősségre tudják vonni azokat, akik a pénzeket csomagolták: „... je zumahlen die Judenschaft, die wir deshalb sofort vernommen, nicht das mindeste wegen eines manquement an sich kommen lassen wolle.“

Az ügy még tovább bonyolódott. A következő év, 1758. február 24-én Hadik még egy levelet küldött a berlini városi tanácsnak.⁵⁹ Ebből megtudjuk, hogy a magistratus a hiányzó összeget még nem térítette meg. Hadik visszautasítja azt a gyanúsítást, hogy a szállítmányt valaki útközben megdézsmálta volna, hiszen a ládákat lepecsételve vette át egy, tisztekből és pénztári tisztviselőkből álló bizottság és a

⁵⁸ Hadik Lt. 1757—X—166.

⁵⁹ Hadik Lt. 1758. II—43.

felbontásnál állapította meg a hiányt. A lovakat és szekereket most már nem tudja visszaküldeni, mert azokat a hadrakelt seregeknél ma már nehéz lenne megtalálni és összeszedni. De Hadik hajlandó azok árát, azaz 2297 tallért betudni a hiányként megállapított összegbe. A városi tanács 6553 tallér helyett tehát csak 4056 tallérral tartozik ezután. Az ügy végleges tisztázása csak akkor lesz lehetséges, ha az a pénztári tisztviselő, aki a hadisarc elszámolását végezte és a Boroszló melletti csatában hadifogságba esett, onnan visszatér.

Hogy megkapta-e Hadik a sokat vitatott hiányzó összeget, azt megállapítanom nem sikerült. Ez a levél az utolsó irat, ami a hadisarc kérdésével foglalkozik.

Hadik altábornagy Berlin megsarcolásánál szigorúan ügyelt arra, hogy a hadiszokásoknak megfelelő hadisarcon — tehát pénzüsszegezen kívül — katonái semmit se vigyenek el sem a városból, sem átvonulási területükről. Ezzel Mária Terézia serege jó hírnévnek, és a tőle vezetett csapatok becsületének tartozott. Egyetlen egy adatot sem találunk arról, hogy — talán az elkerülhetetlen élelmiszerharácsolást kivéve — a csapatok bármiféle zsákmányt elragadtak volna. Egy régi osztrák munka írja:⁶⁰ „Hadik verliess Berlin, mit dem Ruhme bewunderungswürdige Mannszucht gehalten zu haben. Da hier keine Ehrerbietung gegen eine königliche Familie, — die auf die erste Nachricht sich nach Spandau begeben hatte, — ihn zurück hielt, so war die, der Stadt bewiesene Schonung desto verdienstvoller.“ Láttuk, hogy Hadik milyen komolyan kezelte a szükségből magukkal vitt fogatok visszaadásának ügyét is. Hogy ezeket végül magánál tartotta, annak jogosultsága az elmondottakból érthető. De hogy milyen féltve őrizte seregének becsületét és szeplőtlen hírnevét, arról tanúskodik az alábbi két levél. Az egyiket Buggenhagen porosz alezredes, a kottbusi kerület nemzetőrségének parancsnoka intézte Hadikhoz október 31-én. Aláírásával és a kerület viaszpecsétjével igazolja, hogy továbbításra átvett egy aranyozott ezüst kelyhet Lange sprembergi előljárótól, Hadik levele kíséretében, amelyben az altábornagy kéri a kehelynek Buchholtz városába való visszaküldését, mert onnan hozták el.⁶¹ Hadik bizonyára megtudta, hogy valamelyik katonája, szigorú parancsa ellenére, Buchholtzból ezt a kelyhet magával vitte. Elkobozta tehát és

⁶⁰ Thaten und Charakterzüge berühmter österreichischer Feldherren. Wien 1808. in der Degen'schen Buchhandlung, II. K. 77. o. Ugyanezt írja Ruzzini, Velence bécsi követe egyik levelében. Idézi Arneht id. m. 512. o.

⁶¹ Hadik Lt. 1757—X—146.

visszaküldte jogos tulajdonosának. A magyar tábornoknak ez a kényes becsületézésre valló felfogása, ellenséges területen is hamar ismertté vált. Finck porosz ezredes, egy más ügyből kifolyólag, levelet írt Hadiknak Drezdából november 13-án. Ebben megemlékszik az altábornagy kottbusi tartózkodásáról: „... und bei dieser Gelegenheit bewiesenen rümlichen Gesinnung und gerechten Betragen, da nun mein Schwiegervatter, der im dortigen District befindliche Landrath von Buggenhagen vorzügliche Ursache gefunden, solche mit gebührender Aufmerksamkeit und Hochachtung zu erkennen.“⁶² Ebből látjuk, hogy Buggenhagen a magyar tábornok úri felfogását a fenti kehely-ügyben megértette és azt kellően méltányolta.

V.

A jól sikerült berlini hadművelet híre egy hét mulva érkezett Bécsbe. Khevenhüller írja emlékiratában: „Den 22, Oktbr. erhielt man die erste Nachricht von der Surprise von Berlin, die durch den General Haddick, so keck als glücklich unternommen war.“⁶³ Rendkívüli nagy örömet okozott mindenütt, különösen amikor a Wienerisches Diarium október 29-i számában közzétették Hadik részletes beszámolójának teljes szövegét. Mária Terézia külön legfelsőbb kézirattal köszönte meg Hadiknak október 26-án „... die von dir so klug und wohl ausgeführte unternnehmung gegen Berlin.“ Elismerő dicsérettel emlékezett meg az ebben a vállalkozásban résztvett tiszték és legénység kiváló vitézségéről, fegyelméről és kitartásáról is.⁶⁴

Másnap az Udvari Haditanács küldött neki megleghangú dicséretet és közölte vele, hogy a királynő Hadiknak azt az elhatározását, hogy a szabad zsákmányolás helyett beszédet 25.000 tallért csapatai között szétosztotta, teljes meglegéddel jóváhagyta. Küldjön azonban Hadik részletes jegyzéket az Udvari Haditanácsnak, hogy lássák ebből, hogy a vállalkozásban résztvett tábornokok, törzs- és főtisztek milyen arányban részesedtek abból. Egyúttal biztosították Hadikot arról, hogy a királynő az ő megjutalmazásáról sem feledkezik meg.⁶⁵

Hadik beszámoló jelentését elküldte Daun tábornagnak is, azzal a kéréssel, hogy eszközölje ki neki: „... bey einer, so ausserordentlichen Streich, den ich zu projicieren

⁶² Hadik Lt. 1757—X—151.

⁶³ Khevenhüller i. m. 124. o.

⁶⁴ Hadik Lt. 1757—X—141.

⁶⁵ Hadik Lev. 1757—X—142.

und auszuführen das Glück gehabt...“ a Mária Terézia-Rend nagykeresztjét.⁶⁶

Kérését nem tarthatjuk sem szerénytelenségnek, sem teljesítménye túlbecsülésének. A Mária Terézia-Rend alapszabályai szerint, ezt a kitüntetést kérni kell; sőt Hadik helyesen cselekedett, amikor erre közvetítőül épen a Kolin mellett aratott nagy győzelme óta igen nagy becsületben álló Daunt kérte fel. Hogy pedig nem a rend első fokozatát, a lovagkeresztet, hanem rögtön a nagykeresztet kérte, ez is indokolt kívánság. Berlini vállalkozását mint egy önálló nagyobb seregtest vezére tervezte és igen eredményesen hajtotta végre. Ez nem csupán egy önmagában véve is szép és eredményes haditett, hanem harcászati szempontból is igen nagyjelentőségű hadművelet volt. Brandenburg nagy területén való zavartalan áthaladása növelte a bizonytalanságot a porosz birodalom területén, hiszen ez az országrész alkotta Frigyes királyságának belsejét és hadműveleteinek alapterületét. Frigyeset ebben az évben amúgy is már több kudarc érte. Kolini veresége után kénytelen volt nemcsak Prága alól, hanem egész Csehországból kivonulni. Most pedig egy magyar huszártábornok bántatlanul megsarcolta királyi székvárosát, anélkül, hogy ezt megakadályozhatta volna.

Másrészt Hadik ezzel a kitűnő hadműveletével olyan helyzetet teremtett Mária Terézia szövetségeseinek, amelyek kihasználása esetén a porosz király talán nem ért volna el leutheni és rossbachi győzelmeinek színhelyére. Ha figyelmesen szemléljük a Hadik elindulása idejében megállapított hadihelyzetet, (lásd az 1. sz. mellékleten) akkor látjuk, hogy a berlini sikernek igen nagy következménye lehetett volna, ha a franciák és a szövetséges birodalmi sereg felismerik a Hadiktól teremtett kivételesen kedvező helyzetet. Akkor, amikor Frigyes, a berlini hírektől megzavarva elhagyta Erfurt vidékét és még több más seregszertartóját is eredeti rendeltetésétől eltérve, keleti irányba visszafordította, nekik azonnal meg kellett volna indulniok. Akkor ők támadhatták volna hátba a Hadik ellen siető Frigyeset, vagy ha ez nem is sikerül, a király távozása után könnyebben leküzdhetik a velük szemben álló többi ellenséges seregszertartót. Ezt a kedvező alkalmat elmúlasztották.

Amikor Frigyes, Hadik hasztalan üldözése után ismét visszasietett Erfurt felé, a kezdés lehetőségét már ismét ő ragadta magához, különösen amikor látta, hogy ellenfelei a nyugati hadszíntéren tovább is tétlenül vesztegelnek. Az a tizenkét nap, október 10-től 22-ig, amíg Hadik hadosztálya

⁶⁶ Hadik Lev. 1757—X—147.

bántatlanul nyugtalaníthatta és sarcolhatta Brandenburg legbelsőbb területét, forduló szakasza lehetett volna a hét-éves háborúnak, ha Mária Terézia szövetségesei a Hadik-teremtette helyzetet okosan és gyorsan felhasználják. Hogy nem így történt és hogy Hadik vállalkozásának megérdemelt gyümölcse nem érett meg, ez nem az ő hibája és semmit sem von le a berlini hadműveletnek magában véve is a legnagyobb elismerésre és dícséretre méltó értékéből.

Hadik levelére Daun postafordultával válaszolt. Október 28-án kelt válaszában igen megdicséri őt, nagy körültekintéssel megszervezett, okosan és győzelmesen végrehajtott haditettéért. A titkárjától írt levél végére maga kezével azt írta, hogy Hadik kérését a rendjel adományozásáról ő felségeiknek máris felterjesztette és biztosíthatja őt, hogy a legközelebbi adományozások során az elsők között lesz.⁶⁷

A Mária Terézia-Rend nagykeresztjét Hadik valóban meg is kapta. Feljegyzéseiből tudjuk, hogy a következő évben, 1758. március 7-én értesült erről. A nagykereszt jelvényét április 29-én akasztotta nyakába Daun tábornagy, a csehországi hadszíntéren, a skalitzi táborban tartott ünnepélyes díszkivonulás alkalmával. Vele együtt 12 kitűnő hadvezért avattak lovaggá, köztük akkori előljáróját, Sincère tábornagyot és Esterházy Miklós herceg lovassági tábornokot. Mindezek a kitűnő, Hadiknál magasabbbrangú és előkelő katonák csak a lovagkeresztet kapták, ő pedig a nagykeresztet. Büszkén jegyzi fel emlékiratában, hogy a rend megalapítása óta, Lotharingiai Károly, Daun és Nádasdy után ő lett a negyedik nagykeresztes.⁶⁸

A hálás királynő jeles hadvezérének ilyenmódon való kitüntetését és jutalmazását ezért a derekas haditettéért még nem tartotta elegendőnek. Amikor Hadik az Udvari Haditanácstól kért jegyzéket beküldte és a királynő abból megtudta, hogy Hadik a hadisarcból magának egy tallért sem tartott meg, bár őt az akkori hadiszokások szerint igen bőséges rész illette volna, kárpótolni akarta. Erről az altábornagyot az Udvari Haditanács és királynő megbízásából gróf Chotek értesítette.⁶⁹ „... Ihre Mayestät haben bewundert dass Euer Wohlgeboren sich hierbei, (t. i. a hadisarc szétszétadásánál) gänzlich vergessen und nicht das geringste participiert haben...“ Ezért megparancsolta, hogy az altábornagynak a hadipénztár 12.000 tallért, azaz 3000 arany dukátot folyósítson. Erről maga kezével írt levelében értesítette: „Die Vertheilung... ist sehr moderat gewesen, und sehr schön

⁶⁷ Hadik Lev. 1757—X—144.

⁶⁸ Önéletrírása a Hadik Lev. -ban Könyvek 1. sz. 291. o.

⁶⁹ Hadik Lev. 1757—X—154. és 156.

vom ihm, dass er nichts genommen; resolviere also ihm 3.000 Ducaten.“⁷⁰ Hadik tisztelettel megköszönte a királynőnek ezt a bőkezű jóindulatát, de — önéletrésében olvasható feljegyzése szerint — alázatosan elhárította magától és legfelsőbb kegyének más úton való megnyilvánulását kérte.⁷¹

Hadik vagyontalan ember volt. Abban a korban a hadvezéreknek, magasabbrangú tábornokoknak a hosszú háborúk alatt bőségesen volt alkalmuk jól sikerült vállalkozások zsákmányából, vagy az uralkodótól kapott birtok- és pénzádományokból szép vagyont gyűjteni.

Hadik ezt nem tette. Az örökösödési háborúk második szakaszának végeztéig, 1748-ig, javadalmazásából csupán annyit tudott megtakarítani, hogy Esztergomban házat, földet vásároljon és családjának ezekben a viszontagságos években, amikor ő jóformán egész Középeurópát bekalandozta, állandó otthont biztosítson. Most már családjá szaporodásával ő is szeretett volna tábornoktársaihoz hasonlóan nagyobb birtokra szert tenni. A berlini vállalkozás sikere felbátorította arra, hogy Lotharingiai Károlyhoz forduljon ebben az ügyben. Október 19-én megkérte őt, hogy vagyontalanságára és hat gyermekére való tekintettel eszközöljön ki neki: „...jetzt oder mit Gelegenheit eine Fiscalität in Hungarn.“⁷² A birtokadómozgásra azonban ezúttal még nem került sor. A futaki és cserevizi donációt csak jóval később, 1769-ben kapta.

Hadik altábornagy azonban nemcsak a személyvét érhető kitüntetésekkel törődött. Mindenkor szíven viselte alárendelt tisztjeinek sorsát és örömmel terjesztette fel kitüntetésre azokat, akik erre érdemesek voltak. Beszámoló jelentésében is névszerint megemlíti néhány, különösen bátor, kitűnő tisztjét. Báró Mitrovsky, Gourcy és báró Ried ezredeseiken, Bosfort és Gräven alezredeseiken kívül különösen megdicséri Liechtenstejn herceg lovaskapitányt. Megemlíti azt is, hogy a tartalékként beosztott Sulkowsky herceg ezredes, gróf Gyulai Sámuel alezredes és báró Neugant őrnagy harcokésztségükről és lelkes odaadásukról tettek bizonyosságot. Hadosztálya legénységéről pedig ezt írja: „...ich kann den Mut und Bereitwilligkeit der gesamten Truppen, alle Fatiguen auszustehen, — nicht genugsam beloben.“

A hadosztály 12 nap alatt kereken 510—520 kilométer utat tett meg, tehát naponta átlag 25 kilométert. De volt olyan nap, október 17., amikor közel 50 kilométert mentek,

⁷⁰ 51. gy. ezr. id. története I. K. 227 o.

⁷¹ Id. önéletrajza. 290. o.

⁷² Közli Arneth id. m. 512.

tehát a berlini út embernek, lónak egyaránt nagyon fárasztó volt.

Hadik berlini vállalkozásával kapcsolatban a magyar közönség körében annyira ismert és emlegetett jelenet — sőt egyik-másik hadtörténeti munkában is előfordul, — a királynőnek hozott keztyűk esete, hogy szükségesnek tartom végül ezzel a nem hadtörténeti vonatkozású ügygel is foglalkozni és amennyire forrásaink ezt lehetővé teszik, ezt a kérdést némileg tisztázni.

A monda egyik változata szerint, Hadik a város egyik keztyűüzletéből harácsolás közben gyorsan magával vitt egy doboz női keztyűt és csak táborába visszatérve vette észre, hogy a dobozban csupa bal kézre való keztyű van. Más változat szerint a berlini keztyűs szándékosan adott félkézre való keztyűket neki, hogy megbosszantsa. Mondanom sem kell, hogy Hadik, aki legszigorúbban megtiltotta csapatainak a városba való bemenetelt és harácsolást és maga sem lépte át a belváros határát, semmiféle berlini keztyűsüzletben nem járt. A mondának eredetét egy német forrásban kereshetjük. Megemlíti ezt a jelenetet: „Charakteristik der wichtigsten Ereignisse des siebenjährigen krieges“ című, Berlinben, 1802-ben kiadott mű. Szerzője hozzáfűzi azonban ezt a megjegyzését: „... sollte diese Anekdote gegründet seyn“... Tehát maga sem hiszi el annak megtörténtét.⁷³

A mende-monda egy másik, már elfogadhatóbb változatát egy, szintén régi, 1808-ban kiadott osztrák munkában találjuk. A bécsújhelyi katonai akadémia számára készült életrajzgyűjteményben olvashatjuk: Hadik... „bat sich zum Zeugniß bey seiner Monarchinn, dass er da gewesen, zwey Dutzend, mit dem Stadtwappen gestämpelte, Damenhandschuhe aus.“⁷⁴

Úgy látszik, ezekre a közleményekre támaszkodva írta a Felsőmagyarországi Minerva 1825-ben, Hadikról szóló rövid megemlékezésében: „... hogy Mária Teréziának lovag, bajnoki módon kedveskedhessék, huszonnégy pár finom aszszonyi keztyűt adatott magának.“⁷⁵ Jóval később, 1865-ben, a Vasárnapi Ujság is felelevenítette ezt a mende-mondát: „Hadik... annak bizonyítékául, hogy a porosz fővárosban volt, Mária Terézia királyasszony részére Berlin város címérével bélyegzett, két tucat női keztyűt szerzett.“⁷⁶ A harma-

⁷³ Charakteristik der wichtigsten Ereignisse des siebenjährigen Krieges. Von einem Zeitgenossen (Friedr. Aug. von Retzow) Berlin, 1802. I. Teil 198 o.

⁷⁴ Thaten und Charakterzüge berühmter österreichischer Feldherren. Wien. 1808 in der Degenschen Buchhandlung. II. k. 75. o.

⁷⁵ Felsőmagyarországi Minerva, 1825. évf. IV. negyed, 395. o.

⁷⁶ Vasárnapi Ujság 1865. évf. 25. szám. 310., 345. és 344. oldalakon.

dik régi magyar munka, amely erről megemlékszik, Ziegler Mór értekezése a Ludovika Akadémia közlönyének 1881-ik évfolyamában, (Hadik rövid életrajza és berlini hadműveletének leírása). Ezt írja: „Hiteles adatok szerint a dolog így történt: Midőn Hadik a poroszországi hadjárat kezdete előtt Mária Terézia császárnőtől külön kihallgatáson búcsút vett, őt e szavakkal bocsátotta el: „és most sok szerencsét, és huzon nekem valamit Berlinből.“ Hogy ezeket a „hiteles adatokat“ Ziegler hol találta, sajnos nem mondja, így hát nem tudjuk azok hitelességét ellenőrizni. A porosz hadjárat, vagyis a hétéves háború kezdete előtt azonban Hadik aligha jelenhetett meg búcsúkihallgatásán királynője előtt, mert (ezt önéletleírásából és hivatalos írásokból tudom bizonyítani) akkor dandárparancsnok volt a Szepességen, azonfelül a görögkatolikus egyház ügyeivel foglalkozó, Nagyváradon tanácskozó egyeztető bizottság egyik királyi biztosa. Akkor olyan sürgősen kellett a harctérre utaznia, hogy kinevezett utódját sem tudta bevárni Nagyváradon, hanem onnan megszakítás nélkül sietett a Szepességen át, már előreküldött ezredei után a Königrätz mellett gyülekező táborba. Nem valószínű, hogy ideje lett volna, nagy kitérővel Bécsbe el látogatni.

Az említett három magyar közleményből kiindulva, világosan követhetjük a keztyűmese útját, Tóth Bélának, a világháború előtti évtizedekben általános közkedveltségnek örvendő munkáiban, a „Magyar Anekdotakincs“ és a „Mendemoniák“ lapjain keresztül, — most már valóban anekdotaszerű fogalmazásokban, — a magyar közönség széles rétegébe.

Említettem, hogy Hadik önéletleírásának épen az a kötetete, amelyik a hétéves háború első időszakában vele történt dolgokról számol be, már nem található levéltárában. Így hát az ő feljegyzéseiből nem tudjuk a monda eredetét és valóságát megállapítani. A városi tanáccsal folytatott levélváltásban sehol sincs szó keztyűről. S. Szabó Lajos azonban többször idézett értekezésében két hivatalos iratról tesz említést, amelyben keztyűről is van szó. Az egyik Ried ezredes levele a főpolgármesterhez, a már említett „Berliner“-kocsi ügyében. Ebben írja, hogy ő maga is szívesen venné, ha küldenének neki alkalmilag 2 tuczat női kesztyűt. Ennek a levélnek eredeti példánya állítólag a berlini tanács levéltárában van. A porosz nagyvezérkar levéltárában pedig állítólag van egy levél, melyet Braunschweig tartomány berlini követe írt 1757. október 22-én urának. Ebben azt írja, hogy a Hadik megbízásából a városi tanácsot felkereső br. Walterskirchen kapitány követelt a város pecsétjével hitelesített néhány tucat

uői keztyűt, hogy azokat bizonyíték gyanánt Bécsbe küldhesse. Az eredeti okmányokat beszerezni, vagy megtekinteni a mostani háborús viszonyok közt nem állt módomban. Hogy S. Szabó ezeket az adatokat honnan szerezte, nem említi. Tudjuk, hogy a városi tanács mind Hadiknak, mind tisztjeinek ajándékokkal akart kedveskedni. Hogy Hadiknak ez a két megbizottja, akik — a hadisarc ügyében ismételten tárgyaltak a tanács tagjaival, — keztyűket is kérhetett, azt elhihetjük. Nagyon valószínűnek tartom azonban, hogy ezt az ajándékot maguk számára kérték. Ha Hadik valóban küldött volna keztyűket Bécsbe, hogy ezzel az udvarias figyelmességével királynőjének kedveskedjék, — akkor Mária Terézia, altábornagyához intézett meleghangú elismerésében és későbbi — a vállalkozásra vonatkozó üzeneteiben, erről bizonyára megemlékezett volna, hiszen rendkívül érdekelte őt minden részletkérdés, ami Hadik haditettével összefüggött. Így pl. az is rögtön feltűnt neki, hogy Hadik nem vette ki jogos részét a hadisarchból.

A mende-mondák, adomák és szállóigék a köztudatban hosszabb életűek, mint a komoly hadtörténeti adatokra támaszkodó és nem regényes hangulatú megállapítások. Ez a keztyűről szóló adoma is tovább fog élni, de meg kell állapítanunk, hogy az eddig rendelkezésünkre álló szavahihető források segítségével azt hitelesen bizonyítani nem tudjuk.

A berlini hadművelettel kapcsolatban azt is gyakran halljuk, hogy Hadik erre a vállalkozására csupán magyar huszárokat vitt, tehát Berlin megsarcolása jól sikerült huszárcsíny volt. Ismerjük Hadik hadosztályának tagozódását, tehát tudjuk, hogy Hadik 5270 főből álló seregében csak körülbelül 1100 huszár és a Gyulai hajdúezred zászlóalja volt magyar csapat. Berlin megsarcolását nem tarthatjuk csupán káprázatos huszárcsínynek, hanem egy nagyon alaposan megtervezett és vegyes fegyvernemből álló teljes hadosztállal, kiváló eredménnyel végrehajtott nagobbszabású és hatású hadműveletnek. De bár a hadosztály vegyes nemzetiségű csapatokból (németek, osztrákok, horvátok, stb.) állt, minden elfogult homimádástól mentesen, mégis nyugodt lelkiismerettel tekinthetjük azt határozottan magyar haditettnek. A fáradtságos felvonulás alatti biztosítást, hírszerző és összekötő szolgálatot, azután a rövid harcban a legnehezebb küzdelmet, nyílt téren, zárt sorokban álló és tüzelő gyalogság elleni lovasrohamot a huszárok hajtották végre. Ez a roham, Ried ezredes horvátjaitól előkészítve és támogatva hozta meg a döntést. A legtöbb vesztesége a huszároknak volt, az egyetlen elesett tiszt, Babocsay Farkas tábornok, magyar huszártiszt volt. Ezért nevezhetjük Hadik

berlini vállalkozását nyugodtan magyar haditettnek. Természetesen készségesen és a valóságnak megfelelően állapítjuk meg azt is, hogy Hadik többi csapatai, a huszárokhoz hasonló vitézséggel és kitartással harcoltak és vettek részt minden nélkülözésben, mert érezték, hogy kipróbált, tapasztalt, erélyes, gondos vezér áll élükön. Olyan egyéniség, akire sorsukat rábízhatták. Ez a vezér pedig magyar tábornok volt és minden haditervét a régi magyaros harcmodor szellemében, huszáros lendülettel hajtotta végre.

Ilyennek látták őt már kortársai is. A vállalkozás egyik résztvevője, gróf Gvadányi József írja, az akkori ízlésnek megfelelő regényes hasonlattal:⁷⁷

Hadik... ..ezen városnak szűzességével, mint valami képzelhető zöld borostyán koszorúval (mivel soha mind addig ezen város még semmi ellenségtől meg nem vétettetett) Felsőleges Aszszonyunkat neve napján meg-kötötte. És valóssággal valamint Julius Császár Róma alá érkezvén, ezen szavakat mondotta: Veni, vidi, vici, úgy ő Excellentiája is méltán mondhatta, ezen tselekedetét egész Európa tsudálta is.“

Póllás.

Ertekezésem már nyomdában volt, amikor a Lécsi Heeresarchivban dolgozó magyar levéltári megbízottunk szívességéből sikerült kivonatot kapnom az „Urkundliche Beiträge und Forschungen zur Geschichte des preußischen Heeres“ 4. füzetének abból a fejezetéből, amely a berlini tanács hivatalos jegyzőkönyvét közli. Ebből megállapíthattam, hogy Sárói Szabó közleményében többször idézett adatait ebből a városi tanácsi jelentésből merítette. Ezt a jegyzőkönyvet az események közvetlen hatása alatt írták október 16-án és 17-én azok a városi megbízottak, akik Hadikkal a helyszínen tárgyaltak. Az érdekes leírás lényegében új, fontos vagy döntő jelentőségű adatokat nem tartalmaz, csupán egy-két részletkérdésben tér el az eddig ismert leírásoktól, illetve kiegészíti azokat. E porosz forrásmunka szerint, Hadik eredeti sarcoló levele a berlini városi levéltárban van. Eszerint tehát a nálunk, a Hadilevéltár őrizetében lévő, de kétségkívül szintén egykorú és eredeti aláírással és pecséttel ellátott teljesen azonos szövegű levél annak egy teljes értékű másodpéldánya. A városi tanács jelentése szerint Hadik be sem várta az első sarcoló levélre esedékes választ, hanem Walterskirchen lovaskapitányt egy trombitással rögtön azután a városházára küldte, hogy sürgesse a választ. A kapitány és a trombitás később is ott maradt, és mint a jelentés mondja, valahányszor zökkenés állott be a hadisarc összeszedésében, gorbán megfenyegette a tanácsot.

⁷⁷ Gvadányi id. m. 159. o.

Egyébként a hadisarc lebonyolítását, úgy, mint azt közleményemben is megemlítettem, Ried ezredes végezte. E jelentés szerint ő állította ki Hadik altábornagy jóváhagyásával a hadiváltság beszolgáltatása után azt az oltalomlevelet, amelyben biztosították a tanácsot, hogy a várost bántódás nem fogja érni. Új adat a jegyzőkönyvben az, hogy Hadik elvonulása után — valószínűleg az utóvéd csapataiból — huszárjárőrök még portyáztak a külvárosokban, sőt ott harácsoltak és fosztogattak. Eközben egy kertész fia a fa tetejéről egy huszárt sörétes puskával agyonlőtt. Délelőtt 9 órakor újabb riasztó hírek érkeztek a városba, hogy Hadik hadteste visszafordult és ismét közeledik Berlin felé. Ez azonban csak vaklárma volt, a déli órákban a legutolsó magyar huszár is végleg távozott a város környékéről.

A Hadiknak ajándékol felajánlott berlini kocsiról is talá-lunk érdekes adatokat ebben az említett porosz forrásműben. Tudjuk, hogy a kocsit Hadik útasításai szerint készítették el és azt később akarták utána küldeni, mert olyan kocsi nem volt birtokukban. Hadik erről, úgylátszik, feleségének írt. Egy későbbi levélben találjuk a következő adatot: „Madame de Haddig vous fait prier que la carosse soit en jaune, et que les essieux, ne soient pas plus longs ou larges, j'ai oublié le terme, qu'il ne les faut dans les chemins d'Autriche.“

(Hadik felesége sárga színű kocsit kért. Tengelyei ne legyenek túlságos hosszúak, hanem olyanok, hogy az ausztriai úton lehessen a kocsit használni.)

A kocsi végeredményben nem jutott el Hadikhoz, hanem Berlinben maradt a kocsigyáros műhelyében. 22 év múlva, 1779. októberében a városi tanács elárvereztette, főleg azért, mivel a kocsi megőrzésének díját a kocsi készítőjének örökösei a városi tanácstól követelték. A tanács közzétette az árverési hirdetést több berlini ujságban. A leírásból láthatjuk, hogy valóban díszes és értékes ajándék lett volna. A hirdetés egy négyülékes kocsiról beszél. Ülési sárga hollandi plüss húzattal, fodrokkal és selyem rojtokkal voltak díszítve. A kocsi külsején ezüstözött fafaragások, az ajtókon és falakon festményekkel. Az árverést 1779. november 24-én megtartották.

Markó Árpád.